

Маргарита Араджионі,
Ірина Унгурян, Олександра Козорог,
Неля Лебідь, Валентина Потапова

КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА

5

клас

Маргарита Араджионі, Ірина Унгурян, Олександра Козорог,
Неля Лебідь, Валентина Потапова

«Культура добросусідства»
підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти

Видавничий дім «Освіта»

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 р. № 140
у редакції наказу від 30.03.2022 № 277)*

Підручник розроблено за модельною навчальною програмою
«Культура добросусідства. 5–6 класи» для закладів
загальної середньої освіти
(авт. М. А. Араджионі, О. Г. Козорог, Н. К. Лебідь,
В. І. Потапова, І. К. Унгурян)

Зміст

ВСТУП	6
Знайомство з предметом «Культура добросусідства»	6
Розділ 1. Я дорослішаю!	12
Тема 1. Я — підліток!	12
Тема 2. Я і мої особисті кордони. Право на самовираження	16
Тема 3. Мої сильні сторони. Професії сучасного й майбутнього	23
Тема 4. Я і мій час	28
Розділ 2. Я і моя родина	35
Тема 1. Сім'я, родичі, рід	35
Тема 2. Особисті, родинні та загальнолюдські цінності ..	40
Тема 3. Взаємини поколінь: ставлення до старших, молодших, однолітків.	44
Розділ 3. Я у спільноті	50
Тема 1. Ми всі різні й цим схожі	50
Тема 2. Як допомогти собі й іншим	58
Тема 3. Ефективне спілкування	65
Тема 4. Що таке конфлікт?	74
Розділ 4. Різні, але рівні	82
Тема 1. Улюблені страви. Здорове харчування	82
Тема 2. Особливості етнічного етикету в родині однокласників і сусідів	89
Тема 3. Європейський етикет: історія та сучасність	97
Тема 4. Гендерні стереотипи в різних культурах	105
ПІДСУМКОВЕ ЗАНЯТТЯ	112
Підбиваємо підсумки навчального року з предметом «Культура добросусідства»	112
Додатки	116

Люба п'ятикласнице, любий п'ятикласнику!

Щиро вітаємо тебе із початком нового етапу в твоєму житті — навчанням у базовій школі!

Ти тримаєш у руках підручник із предмета «Культура добросусідства». Дехто вже знайомий із ним із дитячого садочка або з початкової школи, а хтось буде вивчати його вперше. Допоможуть тобі знайомитися з темами «Культури добросусідства» твої однолітки — вісім дівчат і хлопців із різних куточків нашої країни.

Під час роботи з підручником ти познайомишся з ними та їхніми родинami, дізнаєшся про їхні вподобання, довідаєшся, з якими викликами вони стикаються у своєму житті і як саме їх долають.

Пильнуй, бо з кожною новою темою ти матимеш нагоду дізнатися щось нове та цікаве з життя твоїх однолітків. І вже наприкінці п'ятого класу ти зможеш скласти профіль когось із героїв чи героїнь, які тобі найбільше сподобалися.

Можливо, у їхніх особистих історіях ти побачиш себе, свою родину та край, у якому живеш, і це допоможе тобі краще зрозуміти себе і людей, які тебе оточують, навчитися співпрацювати і спілкуватися з різними людьми не тільки у віртуальному просторі, а й у реальному житті.

На шляху пізнання нового тобі допоможуть цікава інформація та корисні поради від авторок підручника і твоїх однолітків, а також різноманітні активності та практичні вправи. Вони виділені **спеціальними позначками**:

— Опрацюй інформацію

— Досліди, з'єднай, вибери, знайди

— Подумай, обміркуй

— Розкажи, обговори, розпитай

— Групова робота, зробіть разом

Приємної та захопливої тобі подорожі сторінками нашого підручника!

Авторки

ВСТУП

Привіт! Ми раді тебе бачити! Нам не байдуже, з яким настроєм ти прийдеш на урок із предмета «Культура добросусідства». Тож вибери одне або кілька зображень тих емоцій, які відчуваєш зараз. Якщо не можеш визначитися з емоціями — вибери стан «нейтрально». Ми просимо тебе це робити на початку і наприкінці кожного заняття.

Знайомство з предметом «Культура добросусідства»

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- розпочнеш знайомство з предметом «Культура добросусідства»;
- познайомишся з нашими героями;
- замислишся над тим, чого варто навчитися, щоб бути добрими сусідами;
- поміркуєш над тим, чого ти хочеш досягти протягом цього року.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

- 1 Нумо знайомитися! Прочитай розповіді твоїх однолітків про те, де вони народилися і де живуть зараз.

На карті України (див. форзац) знайди населені пункти, області або регіони, які назвали наші герої, а також місце, де живеш ти.

Дай відповіді на запитання.

- ▶ Які області розташовано по сусідству з твоєю?
- ▶ Про який куточок нашої країни ти хотів би/хотіла б дізнатися більше й знайти там нових друзів?

Привіт! Я — Славко,
живу в селищі міського
типу південніше
Дніпра.

Вітаю! Я — Ксеня,
живу в Києві.

Доброго здоров'я! Я —
Богдан, народився
у Харкові, але тепер живу
з родиною у Львові.

Шануймося! Я — Софія
з Донецчини, живу
в Маріуполі.

День добрий! Я — Ліля, наро-
дилася в Чернівцях, проте
зараз живу під Одесою.

Мої вітання!
Я — Марічка, живу
в селі на півночі
Тернопільщини.

Радий тебе бачити!
Я — Данило, живу в Тростянці,
а де саме — на Слобожанщині
чи на Поділлі — зрозумієм,
коли дочитаєш підручник.

Привіт! Я — Сашко, наро-
дився в Ялті (їх в Україні
теж дві!), а тепер живу
в Ужгороді.

2 Прочитай.

Поруч із тобою та твоєю родиною живуть інші люди. Їх називають сусідами. І в школі в тебе також є сусіди — це ті, з ким ти зазвичай спілкуєшся, навчаєшся поруч; це учнівство, вчителі та співробітники школи.

Обговоріть у парах відповіді на подані запитання.

- ▶ Якими, на твій погляд, мають бути хороші сусіди?
- ▶ Чому потрібно вчитися бути хорошою сусідкою/хорошим сусідом?
- ▶ Що можна вивчати під час вивчення предмета «Культура добросусідства»?

3 Розшифруй ребус і дізнаєшся закінчення речення.

Культура добросусідства — це

1=М

4=И

4=М

4 Прочитай акровірш Д. Кононенка.

Доброта — ось найкраще, що є у цім світі,
Одкровення і душу, і серце завжди зігріває,
Безкорисливість ціниться завжди в словах

і у вчинках,

Радість кожного з нас у житті окриляє.

Освятися любов'ю до ближнього, стань йому другом,
Сам гори, а не тлій. Не збреши, не зганьби, не образь.

Успадкуй найцінніше від рідного батька і неньки,

Серце людям відкрий, чесним будь повсякдень,

повсякчас.

І про друзів своїх пам'ятай, не покинь їх в біді

чи у горі,

Дружба — щире єднання, вершини братерства святі.

Слово тепле і ніжне, розумне, і чесне, й красиве,

Ти його пронеси як надію в своєму житті.

Віра в дружбу велику хай тебе у житті осяває,

Окриляє завжди і теплом доброти зігріває.

- ▶ Назви слово, яке зашифроване у вірші.
- ▶ Розкажи, що нового ти дізнався/дізналася про предмет «Культура добросусідства» після читання вірша?
- ▶ Яка фраза або рядок цього акровірша тобі сподобалися або відгукнулися найбільше? Поясни чому.
- ▶ Як предмет «Культура добросусідства» може допомогти тобі стати хорошим сусідом/сусідкою?

5

Поміркуй, чого ти загалом очікуєш від навчання у п'ятому класі.

Марічка

Мені стільки всього треба зробити впродовж цього року! Мрію стати дизайнеркою одягу, а нещодавно дізналася, що для цього треба добре знати не тільки малювання й технології, які обожнюю, а ще й математику, яку не дуже люблю. Тож треба глибоко вивчати ці предмети. А ще маю допомагати мамі по господарству, пошити моїм лялькам новий одяг, досягнути сьомого рівня в новій грі... Не розумію — як усе встигнути?

Сашко

Твоя правда, Марічко! У мене теж багато ідей: хочу відвідувати історико-археологічний гурток у ЦДЮТ, навчитися виступати з промовами перед людьми, більше спілкуватися з друзями, нарешті обіграти в шахи мій комп'ютер!

Ліля

Друзі, здається, я можу вам допомогти. Моїй мамі, колишній учительці, а зараз підприємці, усе встигати допомагає планування основних завдань, яке вона робить щомісяця. Вона й мене привчила користуватися табличкою планування важливих справ. Подивіться нижче, і якщо сподобається — використовуйте! А ні — вигадайте свою. Важливо, щоб усі пункти були чіткими, прописаними в часі, щоб можна було постійно відстежувати прогрес або невдачі. Я впевнена, вам усе вдасться!

Богдан

Дякую, Лілю, корисна порада! Проте мені здається, що зараз простіше не писати на папері, а використовувати відповідні програми для планування своїх справ. Їх безліч — погуляй і вибери ту, яка до вподоби!

Таблиця планування важливих справ

Мета/ завдання	План дії для її досягнення/ реалізації	Термін виконання пунктів плану	Складнощі або перемо- ги на шляху виконання	Дата ви- конання

6 Прочитай афоризми про мрії, бажання і цілі. Розкажи, який із них тобі найбільше сподобався і чому.

- Бажання — це те, що ти хочеш і можеш. Мрія — це те, що ти можеш, якщо захочеш.
- Діамант — це шматочок вугілля, якому вдалося втілити свої мрії в дійсність.
- Мрії збуваються тоді, коли сильне бажання перетворює їх у конкретні дії.
- Сильні люди ставлять собі мрію за мету, а слабкі — роблять мету мрією.
- Немає недосяжних цілей, є високий відсоток ліні, недолік кмітливості й запас відмовок.

СЛОВНИЧОК

Афоризм — короткий, влучний вислів з глибоким та оригінальним узагальненим змістом, який неодноразово відтворюється іншими людьми.

7 Прочитай східну притчу «Уміння підводитися». Як ти її зрозумів/зрозуміла?

Була в одного народу прикмета: той, хто зірве білу квітку на горі, буде щасливим. Гора, на якій росла квітка, була зачарованою — вона постійно дрижала, й ніхто не міг на ній утриматися. Але кожного разу на свято хтось намагався дістатися її вершини.

Одного разу троє друзів також вирішили піти за квіткою щастя. Зайшли вони за порадою до мудреця. Він їм і сказав: «Упадеш сім разів — підведися вісім». Пішли троє юнаків на гору всі з різних боків.

За годину повернувся перший — весь у синцях. Він сказав, що неправий був мудрець, — упавши сім разів і підвівшись, юнак побачив, що пройшов лише чверть шляху, і вирішив повернутися.

Другий юнак прийшов за дві години теж увесь побитий і з жалем сказав, що, навіть підвівшись увосьме, побачив, що не подолав і третини шляху, тому повернувся.

Третій юнак прийшов через день із квіткою в руках і без поранень. Його друзі дуже здивувалися та запитали: «Невже ти не падав?» — «Падав, — відповів він. — Може, сто разів, може, більше — я не рахував». «А чому на тобі немає синців?» — ще більше здивувалися друзі. «Перед тим, як іти на гору, я навчився падати», — засміявся юнак.

Послухав їхню розмову мудрець і сказав: «Цей хлопець навчився не падати, а підводитися, отже, він досягне будь-якої мети в житті!»

(За О. Лопатиною та М. Скребцовою)*

- 8 Розкажи, як ти зазвичай дієш, якщо тобі не вдається щось зробити.

Наведи приклади зі свого шкільного життя, коли тобі вдалося досягнути мети.

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Нам дуже цікаво, чи сподобалося тобі заняття. Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти його завершуєш.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Пропонуємо тобі продемонструвати рівень оволодіння цією темою. Для цього покажи вчителю/вчительці на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш. Якщо ти тільки на початку шляху — вибирай позначки висоти у 100 або 200 метрів, якщо ж ти відчуваєш, що досягнув/досягнула значних висот — вибирай 1000, 1200 метрів і навіть вище! Не забувай це робити наприкінці кожного заняття за нашим підручником.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

* Лопатіна О., Скребцова М. Притчі для дітей та дорослих. — Х. : 4 Мамас, Б.г. — 128 с.

Розділ 1. Я ДОРΟΣЛІШАЮ!

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 1. Я — підліток!

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- спробуєш розібратися, які зміни відбулися в тобі;
- дізнаєшся, як зміниться твоє шкільне життя протягом навчання в 5 класі;
- домовишся про правила взаємодії з однокласницями та однокласниками.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

СЛОВНИЧОК

Підлітки — це люди у віці, який є перехідним від дитинства до юності. Згідно з термінологією Фонду ООН у галузі народонаселення підлітками можуть вважатися особи віком від 10 до 19 років.

1 Уяви себе зараз у великому дзеркалі.

Пригадай, яким ти прийшов / якою ти прийшла до школи в перший клас. Порівняй себе в першому і п'ятому класах. Що відтоді змінилося?

Привіт, друзі! Пам'ятаєте, коли ми тільки-но починали товаришувати, Софійка запропонувала заповнити анкету «Про мене». Було складно, проте цікаво. Я тоді дізнався багато про себе і про вас.

Так, пам'ятаю! Спочатку ми заповнювали її самостійно, а потім ділилися з друзями та подругами відповідями на деякі не дуже особисті питання. Зокрема мене вразило, що Ксеня класно грає у футбол, і ми з нею вболіваємо за одну команду!

А мене вразив Богдан, який мріє стати біоінженером і вже навіть уміє програмувати. А ще Данило, який читає реп і танцює!

Я дізналася, що в Сашка і Софії, так само, як і у мене, є котики. Тепер ми обмінюємося порадами, як краще піклуватися про домашніх улюбленців!

У мене багато спільного з Лілею. Ми обоє опікуємося екологією і допомагаємо тваринам! Нумо, запропонуймо заповнити таку анкету нашим новим друзям і подругам.

- 2** Прочитай запитання анкети «Про мене». Поміркуй над ними і занотуй свої відповіді.

- 1 Чим ти цікавишся?
- 2 Яка в тебе вдача?
- 3 Що ти вмієш робити найкраще?
- 4 Навіщо тобі вчитися?
- 5 Як ти зазвичай проводиш вільний час?
- 6 Як ти ставишся до себе?
- 7 Що тебе турбує?
- 8 Чому ти радієш або що приносить тобі задоволення?
- 9 Чого тобі бракує?
- 10 Як ти ставишся до людей, які тебе оточують?
- 11 Хто твій герой / твоя героїня (конкретні люди або персонажі книг чи кінострічок, які для тебе є прикладом)?
- 12 Про що ти мрієш?

- 3** Створи на основі відповідей на анкету «Про мене» невелику історію про себе й розкажи її в парах.

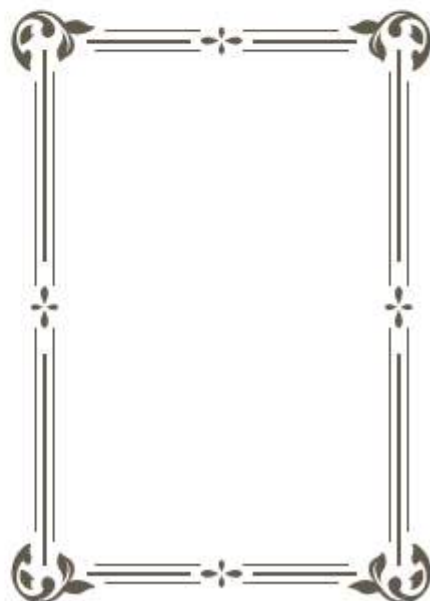
Зауваж, що про надто особисті для тебе речі ти можеш не розповідати.

Зверни увагу на спільне та відмінне у ваших історіях.

- 4** Пофантазуй і склади портрет уявних хлопчика чи дівчинки, з яким / з якою тобі обов'язково хотілося б навчатися в одному класі. Допоможе тобі в цьому перелік запитань.

- ▶ Яким має бути характер/вдача?
- ▶ Як має виглядати?
- ▶ Що має вміти робити?
- ▶ Як має ставитися до навчання?
- ▶ Чим має цікавитися?
- ▶ Як має проводити вільний час?
- ▶ Як має ставитися до тебе?

5 Порівняй свої відповіді в анкеті про себе з тими характеристиками, які тобі подобаються в уявному образі.

- ▶ Що спільного й відмінного ти побачив/побачила?
- ▶ Що ти цінуєш і що тебе найбільше приваблює в інших людях?

Поміркуй, чи було б тобі цікаво спілкуватися з іншою людиною, яка дуже схожа на тебе.

6 Дай відповіді на запитання.

- ▶ Як змінилося твоє навчання у п'ятому класі порівняно із початковою школою?
- ▶ Коли ти почуваєшся в класі комфортно?
- ▶ Навіщо потрібні правила роботи в класі?

7 У групах створіть модель зручного та комфортного простору для навчання.

- На аркуші паперу накреслить рамку, як для фотографії 13 x 18 см.
- Намалуйте в ній, як ви бачите свою класну кімнату.
- У центрі малюнка напишіть, які якості чи вчинки допомагатимуть створювати комфортну атмосферу в колективі.
- Поза рамкою з малюнком напишіть ті якості або вчинки, які є небажаними, які заважатимуть комфорту в класі.
- На основі малюнка обговоріть, складіть і презентуйте перелік якостей або вчинків людини, які допомагатимуть (заважатимуть) співпраці та створенню комфортного середовища в колективі.

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. *форзац*), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. *форзац*), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 2. Я і мої особисті кордони. Право на самовираження

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- дізнаєшся, що таке особисті кордони та які вони бувають;
- замислишся про те, чому важливо поважати кордони інших людей;
- визначиш, як обстоювати свої особисті кордони, виражати себе й при цьому не порушувати кордонів інших людей.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.
Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

1 Розглянь малюнки та обговори їх.

- ▶ Що відділяє одну територію від іншої? Навіщо потрібна огорожа?
- ▶ Що трапиться, якщо порушити кордон приватної території?
- ▶ Як потрапити на територію, не порушивши кордону?
- ▶ Чи існує подібний «кордон» у людини?
- ▶ Що відділяє одну людину від іншої?

2 Розглянь схему «Види особистих кордонів».

Особисті кордони — це межа, яка відокремлює одну людину від іншої

Фізичні кордони — тілесні кордони людини (її тіло, шкіра, запах), дистанція, на яку вона готова підпускати інших. Важливо пам'ятати, що «твое тіло — твоя цінність», і не дозволяти торкатися себе, якщо ти цього не хочеш

Територіальні кордони — фізичний простір, який оточує людину. Це може бути власна кімната, стіл, особистий куток. Якщо цей простір належить тобі та облаштований тобою, то інші люди не можуть втручатися в нього без дозволу

Часові кордони — час і те, як людина ним розпоряджається, чи дозволяє іншим людям витрачати свій час, коли не хоче цього або було домовлено про інше

Соціальні кордони — залежать від правил і норм, які діють у суспільстві. Тому під час взаємодії у певній спільноті люди поведуться по-різному

Особистісні кордони — особисті вподобання, цінності, інтереси та хобі, бажання, потреби, цілі

3 Установи відповідність між видами особистих кордонів та прикладами їх порушення.

1

Територіальні кордони

а

Прийти в театр у спортивному костюмі

2

Фізичні кордони

б

Запізнюватися на зустріч, про яку домовилися заздалегідь

3

Часові кордони

в

Заходити в кімнату без дозволу її господаря/господарки

4

Соціальні кордони

г

Висміювати хобі людини

5

Особистісні кордони

д

Обіймати, коли інша людина цього не хоче

Якщо ми довіряємо людині, то наші особисті кордони стають, по відношенню до неї, більш **гнучкими**, і ми підпускаємо людину до себе близько. А якщо навпаки, то вибудовуємо **жорсткі кордони** і намагаємося зрозуміти, хто перед нами, перш ніж дозволити наблизитися до себе.

Тож особисті кордони за типами бувають жорсткими та гнучкими.

Богдан

Привіт, Ксеню! Радий вітати тебе в Києві! Я зараз у кафе, де ми домовилися зустрітися. Проте тут немає нічого для вегетаріанців, а мені не хочеться лишитися голодним. Пропоную змінити місце.

Ксеня

Дякую, що ти мене попередив про свої вподобання. Важливо говорити, що тобі потрібно, щоб і ти, і я почувалися комфортно. Тож змінимо місце! Цікаво, що ми зараз стикнулися якраз із подібною ситуацією, про яку згадувала вчителька, коли ми в класі розбирали, що таке особистісні кордони.

Софійка

Друзі, а чи бували у вас випадки, коли ви відчували, що ваші особисті кордони порушували? Що ви тоді робили? Мені, наприклад, буває дуже сумно, коли не можу потрапити в якесь місце, яке сподобалося, бо до нього можна дістатися тільки сходами, а пандуса немає. Проте я завжди можу попросити про допомогу оточуючих.

Ксеня

Моєму брату 5 років. Останнім часом він часто заходив до моєї кімнати, коли мене там не було, та чіпав речі. Спочатку я лютувала і сварилася з ним через це, але не допомагало — усе повторювалося. Він не псував речі, а просто грався ними. Я зрозуміла, що він так робить, бо сумує за мною. Тому я вирішила більше не сваритися, а діяти по-іншому. Зранку ми разом із братом вибираємо щось, що можна взяти на день для гри, і домовляємося, що інші речі чіпати не можна.

Славко

А мене роздратувало, коли однокласник якийсь попросив за нього зробити онлайн-тест. Радію, що я тоді насмілюся сказати «ні».

4

Дай відповіді на запитання.

- ▶ Про порушення яких видів особистих кордонів іде мова в діалозі підлітків?
- ▶ Що зробили підлітки для того, щоб захистити свої особисті кордони?
- ▶ Що ще можна було б зробити на місці Богдана, Софії, Ксені, Славка?
- ▶ Пригадай, чи були у твоєму житті випадки, коли порушувалися твої особисті кордони. Як ти виходив/виходила з цих ситуацій?
- ▶ Хто допомагав тобі в цей момент?
- ▶ Яка поведінка допомагала домовитися з іншими, а яка навпаки заважала?

СЛОВНИЧОК

Конструктивна поведінка — поведінка, що сприяє ефективній взаємодії між людьми, а **деструктивна** порушує взаємодію й заважає людям домовитися.

КОРИСНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

- Навчись помічати, коли хтось порушує твої кордони.
- Перевірйай, наскільки те, що прийнятно у спілкуванні тобі, підходить іншій людині. Адже в неї теж є свої кордони.
- Поміркуй, людина свідомо порушила твої особисті кордони чи просто не знала, що тобі не подобається. Спробуй відчувати це.
- Говори про те, що відчуваєш і що тобі потрібно змінити в цій ситуації.
- Кажи «ні», якщо з чимось не погоджуєшся. Пам'ятай, що ти не зобов'язаний/не зобов'язана пояснювати своє рішення, якщо не хочеш.

Кожна людина має право на самовираження.

Форми та способи самовираження

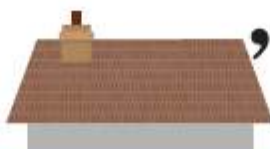
Зовнішня форма — коли людина проявляє свою індивідуальність через зовнішній вигляд (стиль одягу, аксесуари, зачіску, макіяж тощо)

Діяльнісна форма — коли людина реалізовується у своїй професійній кар'єрі або навчанні та знаходить у цьому справжнє задоволення

Творча форма — це заняття музикою, співом, танцями, написання віршів і оповідань, малювання, ліплення, вишивання тощо, у чому людина виражає свою індивідуальність

5

Розгадай ребус. Як це слово пов'язане з темою уроку?

О, клас! Мені подобається ця тема кордонів! Тож я можу самовиражатися як хочу і нікому не маю нічого пояснювати!

Тож, якщо я прийду в школу в джинсах, а не в усталеній формі одягу, це буде ОК?

Тож, я можу гучно вмикати музику у своїй кімнаті, коли працюю з тканинами?!

І домашні завдання можна не робити — адже вони мені заважають займатися улюбленою справою?!

А якщо зроблять зауваження, можна сказати, що порушуються особисті кордони!

Щось мені здається, що ми не так зрозуміли. Нумо почитаємо далі.

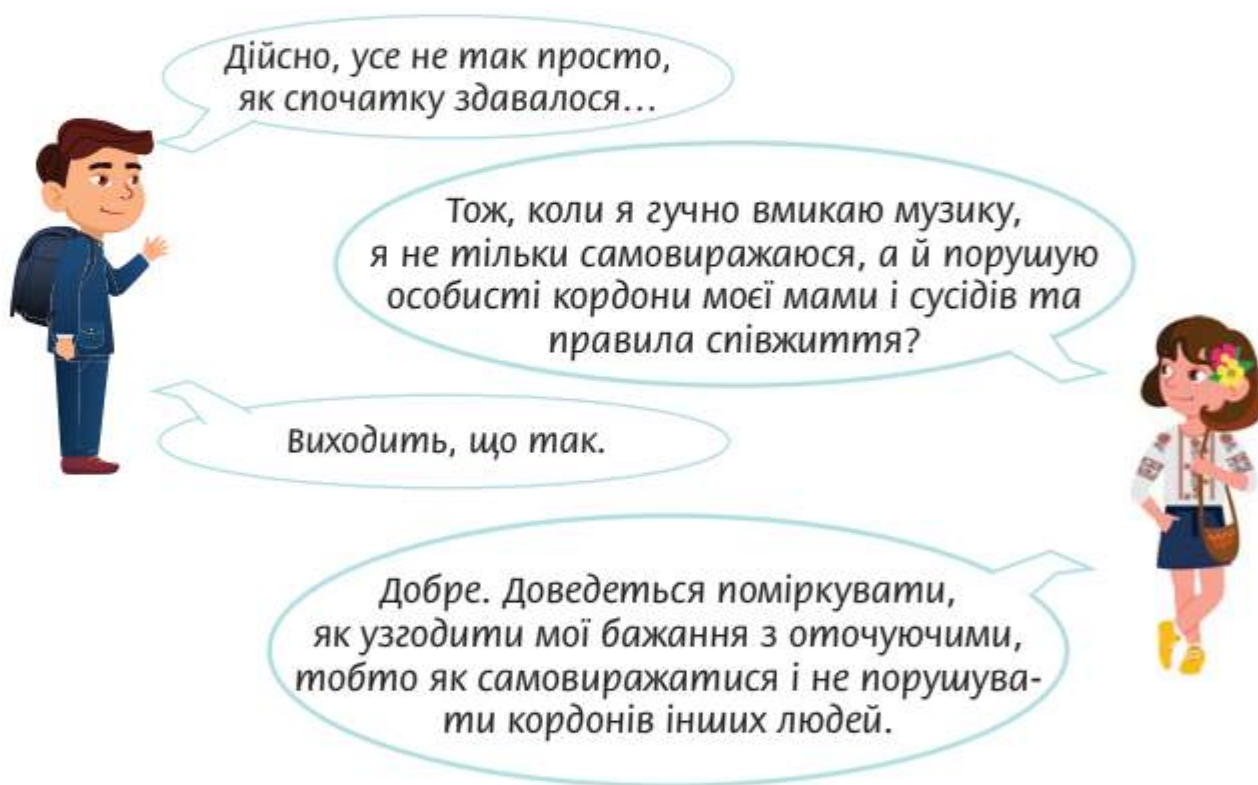
Дуже важливо, щоб кожна людина знайшла свій спосіб самовираження. Ти маєш право самовиражатися, вільно висловлюватися та мати свої особисті кордони. Про це йдеться в Конвенції про права дитини (ст. 12). Проте кожна людина, яка висловлює свою думку та користується свободою вираження поглядів, також зобов'язана при цьому поважати права інших людей і пам'ятати про їхні особисті кордони.

Тож наші особисті кордони можуть регулюватися зовнішніми правилами, законами, зобов'язаннями, які ми на себе

беремо, а також домовленостями, з якими ми погоджуємося. Відповідальність за життя і здоров'я підлітків несуть батьки або особи, що їх замінюють, тому більшість рішень приймають саме вони. Проте з ними можна обговорювати і узгоджувати те, що ти вважаєш важливим для себе.

Якщо ти зараз у ролі учня/учениці, то відповідно взяв/взяла на себе зобов'язання виконувати певні правила — приходити в школу, виконувати домашні завдання і навіть одягатися так, як визначено в статуті твого закладу освіти. Але при цьому ти маєш право висловлювати власну позицію та впливати на життя класу і школи, наприклад, через шкільне самоврядування.

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 3. Мої сильні сторони. Професії сучасного й майбутнього

ОЧІКУВАННЯ.

Під час нашої зустрічі ти:

- дізнаєшся, як застосовувати свої сильні сторони, інтереси й уподобання в професії;
- поміркуєш над тим, що необхідно робити сьогодні для успішного майбутнього.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

Привіт, Софійко. Як справи?
Чим займаєшся?

Привіт! Закінчую
допис для свого власного
блогу.

Круто. То ти плануєш стати блогер-
кою чи це просто твоє хобі?

Починалося все як хобі.
Але мені це дуже подобається, і до того ж
мене читають. Тому мрію стати журналісткою або
письменницею, а може, і зіркою ютубу. Ще не
вирішила. А ти як?

Мені з дитинства
подобається створювати своїми руками якісь
речі, розбирати і ремонтувати...

Чудово! А ким ти мрієш стати, коли виростеш?

Ще думаю, але, мабуть, авто-
слюсарем або інженером.

1 Розгадай ребуси.

2 Дай відповіді на запитання.

- ▶ Яке в тебе хобі?
- ▶ Чим тобі подобається займатися у вільний час?
- ▶ Чи може хобі стати професією? Якщо ти знаєш такі приклади з життя твоїх рідних, розкажи про них.
- ▶ Що потрібно робити для того, щоб хобі стало професією?

• ЦЕ ЦІКАВО •

Написання творів про Гаррі Поттера спочатку було для **Джоан Роулінг** за хобі.

Ентоні Швейгер у третьому класі зацікавився бджільництвом, а згодом це його хобі стало прибутковим бізнесом.

Джо Маддалена з дитинства колекціонував автографи різних людей, марки, комікси тощо. Згодом він розпочав продавати їх колекціонерам, а потім відкрив власний бізнес — аукціон Profiles in History.

3 Розглянь малюнки.

Поміркуй, люди яких професій працювали для того, щоб ти міг/могла отримати цю річ. Обговори це зі своїми однокласниками та однокласницями.

Данило

Славко з Софійкою спілкувалися і розмовляли про свої хобі та майбутні професії. А я ще не вирішив, ким хочу стати. Мої батьки — приватні підприємці. Проте я не впевнений, що хочу працювати в сімейному бізнесі. Професій безліч, не знаю, яку мені обрати, щоб було цікаво, щоб це приносило користь і задоволення, щоб можна було добре заробляти.

Сашко

А мій тато вирощує виноград! Він із захопленням розповідає, як росте виноградна лоза і наливаються соком грона. А вироблення вина батько взагалі вважає мистецтвом, яке потребує таланту та багатьох знань із різних предметів.

Марічка

А моя мама — фермерка. Вона часто говорить, що люди завжди мають щось їсти, тому немає більш значущої і важливої професії, ніж хлібороб.

Ксеня

А мій батько — будівельник. У нього завжди багато замовлень, і він добре заробляє.

Богдан

А мій тато — лікар-хірург. Він допомагає хворим людям одужати. Звісно, ця професія дуже складна, відповідальна, проте теж завжди буде потрібна людям. А мама — військовослужбовиця, пілотеса гелікоптера. Сьогодні все більше жінок служать в армії так само, як і чоловіки. Теж дуже важлива професія — захищати свою Батьківщину.

4 А які професії знаєш ти?

Вибери одну професію, про яку ти знаєш найбільше фактів. У групах або в парах розкажи про неї за планом.

- 1 Назва професії.
- 2 З якими іншими професіями вона пов'язана?
- 3 З ким або чим працюють представники/представниці цієї професії?
- 4 Що є результатом роботи?
- 5 Чи буде ця професія потрібна через 10–20 років?
- 6 Які знання та вміння необхідно здобути вже зараз, щоб у майбутньому досягти успіху в цій професії?

- 5 Обговори з однокласниками та однокласницями, які професії можуть з'явитися в майбутньому.

Ксеня

Мій тренер з футболу вчора сказав, що мої сильні сторони — це наполегливість і відчуття командної гри! А які сильні сторони у вас, друзі?

Данило

Я люблю малювати і в мене виходять класні комікси. Мої однокласники та однокласниці часто просять мене створити для них цікаві сюжети.

Ліля

Моя сильна сторона — вміння спілкуватися з різними людьми. Мені вдається допомагати миритися моїм однокласникам та однокласницям. Як ви гадаєте, у якій професії мені це може допомогти?

- 6 Ознайомся з переліком деяких сильних сторін людини (див. додаток 2, с. 118–119) або перейди за QR-кодом.

Поміркуй, які сильні сторони є в тебе. Не обмежуйся запропонованим списком — шукай і додавай до нього власні судження.

<http://vse.ee/bnxw>

Напиши про свої сильні сторони та про те, як вони можуть допомогти тобі в майбутньому, скориставшись шаблоном на с. 27.

Заповни запропонований шаблон у зошиті або на окремому аркуші.

На мою думку, мої сильні сторони _____

допоможуть мені в майбутньому стати _____.

Три основні причини, чому я так вважаю:

1. _____

2. _____

3. _____

Люди, які мене добре знають, думають, що я _____

_____, і це мені допоможе в майбутньому.

7 У групах створіть ланцюжок сильних сторін учнів та учениць твого класу.

- Підготуйте смужки кольорового паперу розміром $21 \times 1,5$ см.
- Кожен учень / кожна учениця вибирає одну свою сильну сторону і записує її на смужці.
- По черзі склеюйте по одній смужці у вигляді кільця, щоб утворився різнокольоровий ланцюжок.
- Зробіть спільну світлину з ланцюжком. Прикрасьте виготовленим ланцюжком класну кімнату.

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 4. Я і мій час

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- зрозумієш своє ставлення до часу і те, як ти його використовуєш;
- дізнаєшся, що саме тобі заважає ефективно використовувати час;
- замислишся над тим, як сприйняття і ставлення до часу в різних культурах може допомогти тобі у спілкуванні та співпраці з іншими людьми.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

1 Прочитай висловлювання. Розтлумач їх.

1

Щоб зрозуміти цінність однієї мілісекунди, спитай срібного призера Олімпійських ігор.

2

Щоб зрозуміти цінність однієї секунди, спитай перехожого, біля якого щойно впала небезпечна бурулька.

3

Щоб зрозуміти цінність однієї хвилини, спитай людину, яка спізнилася на поїзд.

Поміркуй, у кого і в якій ситуації можна спитати про цінність однієї години, дня, тижня чи року.

Якщо у твоєму житті траплялися ситуації, коли ти дуже гостро розумів/розуміла важливість або брак часу, поділися ними. Розкажи, як ти особисто ставишся до часу.

Привіт, друзі. Радий зустрічі!
Нарешті можу поспілкуватися
з вами.

Привіт! Куди ти пропав?

Нещодавно знайшов нову
комп'ютерну гру й так захопився, що
не помічав часу.

Так буває.
Час — дуже цінна річ, проте спливає
дуже швидко.

Я вважаю,
що час варто витратити лише на важливі речі.
Тож я рада, що ти вирішив приділити час
спілкуванню з нами.

І мені теж завжди бракує
часу на щось важливе, то уроки вночі
доводиться доробляти, то з друзями
ніколи зустрітися.

Ой, а пам'ятаєте, нам Ліля колись
радила, як упорядковувати свої спра-
ви і все встигати?

Так-так, пам'ятаю.
Ми тоді говорили про важливі цілі
та планування.

Дійсно, можна навчитися
управляти своїм часом. Англійською
ця наука називається **time
management**.

Чудово! Твої поради
минулого разу мені дуже
допомогли. Хотілося б дізнатися
трохи більше про цей
тайм-менеджмент.

СЛОВНИЧОК

Тайм-менеджмент, або управління часом — це система, спрямована на узгодження своїх дій із часом. Вона допомагає спланувати чіткий графік роботи, навчання, відпочинку на день, тиждень, місяць, рік або все життя. У результаті оптимізації діяльності використання часу буде ефективнішим.

Сашко

О, то тайм-менеджмент — це про ведення календаря з планом?

Ліля

Не тільки. Тайм-менеджмент стосується не лише організації робочого часу, а й облаштування робочого місця, спілкування й багатьох інших речей, які можуть вплинути на якість використання часу.

Данило

А я завжди вважав, що правильно використовувати час легко і для цього не потрібно нічому вчитися.

Марічка

Багато людей так вважають. Але коли починають розуміти, що їм постійно не вистачає часу, замислюються, що можна змінити у своїх звичках. Особливо, коли хочуть досягти багатьох цілей. Приміром, як ми з вами.

Данило

Здається, я починаю розуміти, що своє життя дуже важливо впорядковувати. Це як з рюкзаком — чим акуратніше складаєш та впорядковуєш речі, тим більше їх влізає. З плануванням дуже схоже — чим краще впорядковуєш своє життя, тим більше встигаєш зробити, та й часу для дозвілля лишається більше.

Ліля

Це дійсно так. Але перш ніж вчитися тайм-менеджменту, варто зрозуміти, чи вмієш ти використовувати час.

2 Розкажи, як ти використовуєш свій час. Чи користуєшся ти яким-небудь паперовим розкладом або електронною програмою, яка допомагає планувати твої заняття і час?

3 З'єднай частини українських прислів'їв про час. Розтлумач їх зміст.

1 Бережи час, **а** не підженеш, та й не зупиниш.

2 Згаяного часу **б** час за гроші не купиш.

3 Час — не кінь: **в** і конем не доженеш.

КОРИСНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Шон Кові, відомий ірландський письменник, оратор, бізнесмен, автор книг із підвищення ефективності у своїй книзі «7 звичок високоефективних підлітків» дає важливі поради щодо формування необхідних звичок. Якщо тобі цікаво — прочитай.

Звичка 1. Ти — водій, а не пасажир.

Важливо усвідомити, що саме ти несеш відповідальність за свій час та його використання, і саме ти ним маєш керувати й управляти ним.

Звичка 2. Вирішуй, куди їхати, і накресли собі маршрут, як туди дістатися.

Чим краще ти будеш розуміти, куди ти хочеш рухатися, яких цілей і задач досягти, тим швидшим і якіснішим буде рух у цьому напрямку, і тим швидше ти досягнеш поставленої мети.

Звичка 3. Рухайся вперед! І не давай перепонам збити себе зі шляху.

Тільки планувати — недостатньо. Треба обов'язково робити конкретні кроки у визначеному напрямку, втілювати складений план, постійно його вдосконалювати та покращувати результати.

Звичка 4. Насамперед — першочергове.

Треба вміти розставляти пріоритети й так розпоряджатися своїм часом, щоб першочергове йшло першим, а не останнім за чергою.

3 Створи «карту дня» у своєму зошиті, скориставшись шаблоном.

- У колонці «Час» занотуй час із моменту, коли ти прокинулася/прокинувся вранці і заверши часом, коли ліг/лягла спати.
- Поруч із зазначеним часом записуй види діяльності, які в цей час відбувалися. Наприклад, ранкові гігієнічні процедури, заняття в школі, хобі, відпочинок, хатня робота, спілкування з друзями тощо.
- Наприкінці дня визнач, наскільки ти ефективно використав/використала час на ту чи іншу діяльність. Таким чином ти зможеш знайти ті «дірки», куди «витікає» твій час.
- Поміркуй, що і як можна удосконалити наступного дня.

Ти можеш скористатися запропонованою табличкою або зробити це в цифрових застосунках-органайзерах, які пропонуються в інтернеті.

Карта дня

Час	Діяльність	Витрати часу	Ефективність

Данило

От читаю я вас, друзі, і думаю, що мені робити з часом, коли до мене постійно звертаються однокласники та однокласниці з різними проханнями — то допомогти з математикою, то з фізикою?

Марічка

І мені складно час спланувати — то подружка зайде побалакати, то в кішки є настрій погратися, то в інстаграмі «зависну».

Софійка

Так, друзі, це велика проблема! Називається вона «пожирачі» часу або грецьким словом **хронофаги**.

Ліля

Так, хронофаги крадуть наш час — це і звички, і гаджети, і деякі люди, що забирають час на порожні балачки. А скільки ж можна за цей час усього зробити корисного і потрібного!

- 4** Проаналізуй, як проходить твій день. Розкажи, на які не дуже важливі речі ти витрачаєш час найбільше.
- 5** У групах складіть список основних «хронофагів». Розробіть пам'ятку з порадами щодо контролю таких «хронофагів» і збереження свого часу.

Сашко

Послухайте, ми тут намагаємося відслідковувати час, десь його економити, усе встигати і робити вчасно. Але ж люди з різними культурними традиціями по-різному сприймають час та ставляться до нього. Наприклад, родичі моєї мами — кримської татарки, інакше ставляться до часу, ніж родичі батька-угорця. Я був дуже здивований, коли ми пішли на кримськотатарське весілля майже на годину пізніше, ніж було вказано в запрошенні. Мама сказала, що так заведено, і якщо ми прийдемо раніше — це буде нечемно.

Ліля

Родичі моєї мами — в'єтнамці, і бабуся розповідала, що її родина в Україні довго звикала до того, що на зустрічі не можна запізнюватися. А тато мені казав, що в Румунії зустрічі «між своїми», навіть робочі, можуть починатися на пів години пізніше, ніж заплановано. А от, наприклад, у Німеччині запізнюватися на ділові зустрічі вважається неприйнятним — німці дуже цінують пунктуальність.

Данило

Оце так! Дуже цікаво — ніколи не звертав на це уваги і не замислювався. Тож, якщо Ліліана мене запросить на гостину, я маю прийти із запізненням?

Ліля

Цікаве питання, Данило! Я не дуже звертала на це увагу, але тепер, коли ти спитав, пригадала, що наші друзі завжди приходили на гостину із запізненням у 20–30 хвилин, і батьки вважали це нормою. У німецькій або англійській родині цим були б незадоволені.

Марічка

Насправді в багатьох українських родинах заведено приходити на 5–15 хвилин пізніше, ніж запросили.

Данило

Добре, що про це зайшла мова. Тепер буду пильнувати, як ставляться до часу і пунктуальності люди в моєму оточенні, щоб це не зашкодило порозумінню з представниками інших культур. О! То це ж і про дотримання певних часових кордонів — моїх та інших, — про які ми говорили на минулому занятті.

6 Ознайомтеся з ситуаціями.

Ситуація 1. Ваша подруга отримала можливість три місяці навчатися за міжнародною програмою у Великій Британії. Відомо, що вона буде проживати в англійській родині. Підготуйте для неї три поради-рекомендації стосовно ставлення до часу і пунктуальності, які стануть для неї у пригоді під час навчання за кордоном.

Ситуація 2. Ваш родич-фермер хоче налагодити торговельні зв'язки з представниками компанії з Єгипту. Підготуйте для нього три поради-рекомендації стосовно часу, які допоможуть під час ведення переговорів.

- ▶ Запропонуйте рекомендації стосовно часу, які можуть стати в пригоді. Поясніть свій вибір. Скористайтеся матеріалами «Порадничка» (див. додаток 3, с. 120) або перейди за QR-кодом.

<http://vse.ee/bnxx>

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Розділ 2. Я І МОЯ РОДИНА

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 1. Сім'я, родичі, рід

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- визначиш, свою особисту роль у родині;
- з'ясуєш, якою ти хотів би/хотіла би бачити свою родину;
- дізнаєшся, які є права та обов'язки батьків або осіб, що їх замінюють, та дітей;
- замислишся, як поєднувати власні потреби, бажання, інтереси в сімейному колі.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.
Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

Славко

Привіт, друзі! На жаль, я не зможу завтра зайти до нашої групи, щоб поспілкуватися, бо в нас велике родинне свято — золоте весілля бабусі та дідуса. На свято зберуться всі родичі, а нас дуже багато!

Ксеня

Золоте весілля? Цікаво! А що таке золоте весілля? Чому в бабусі та дідуса? Вони ж старенькі!

Славко

Це весілля, коли подружжя прожило разом 50 років! А золоте, тому що вони пів століття любили одне одного, виховували дітей, піклувалися про онуків. Моя бабуся каже, що немає нічого ціннішого, ніж сім'я, зміцнена випробуваннями, здобута терпінням, вірністю та любов'ю!

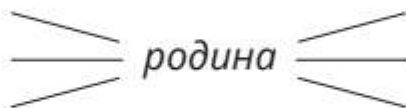
Данило

Так довго разом! А мої батьки, на жаль, розлучилися, і мама вдруге вийшла заміж. Але я спілкуюся з моїм татом, його новою родиною, з бабусею та дідусем. А ще в тата народилася донечка — моя сестра. Вона маленька і мені подобається про неї піклуватися.

Марічка

А мої бабуся та дідусь — мамині батьки — живуть у Варшаві. Ми рідко бачимося, але постійно спілкуємось онлайн. Я дуже радію, коли вони приїжджають у гості або ми буваємо в них. Адже там у мене є ще тітка, дядько та двоюрідні брати. Веселого родинного свята, Славко!

- 1 Створи асоціативний кущ до слова *родина* і запиши його в зошиті.

- 2 Дай відповіді на запитання.

- ▶ Навіщо потрібна родина?
- ▶ Як саме родина допомагає людині й підтримує її?
- ▶ Чи є у твоїй родині якісь традиції чи правила?

- 3 Напиши в зошиті невеличку розповідь про свою родину, уставляючи назви або імена твоїх рідних або осіб, що їх замінюють, та даючи відповіді на запитання.

У моїй родині дзвінкіше за всіх сміється ..., більше часу проводить на роботі ..., завжди всім допомагає ..., готує ..., прибирає ..., піклується про інших ..., любить дарувати подарунки ..., вважає себе головою родини

Що ти сам/сама робиш для своїх рідних? Про що ви всі разом мрієте в родині?

Що ти хотів би/хотіла би зробити, щоб ваша родина була більш згуртованою і щасливою?

- ▶ Які запитання змусили тебе замислитися чи засмутили?
- ▶ Які висновки ти зробив/зробила, коли склав/склала оповідання?

- 4 Поміркуй над запитаннями і обговори їх з однокласниками та однокласницями.

- ▶ Які три найголовніші риси відрізняють дітей від дорослих?
- ▶ Коли, на твою думку, людина стає дорослою?
- ▶ Які події в житті допомагають людині дорослішати?

- 5 У малих групах виберіть одну з двох ролей — батьки або діти — і одну із чотирьох ситуацій. Зімпровізуйте короткі сценки про те, як би ви хотіли, щоб повели себе:

Батьки або особи, що їх замінюють, коли:

- 1 дитина капризує, бо хоче іграшку або смаколик;
- 2 дитина почала погано вчитися;
- 3 діти в родині посварилися між собою;
- 4 у дитини сталася якась гарна подія чи вона прийшла додому з перемогою.

Діти, якщо:

- 1 батьки перевантажені на роботі;
- 2 хтось із рідних почувається недобре;
- 3 діти в родині щось не поділили між собою;
- 4 батьки зайняті своїм хобі.

Після кожної сценки проведіть невелике обговорення.

- ▶ Чи враховано в сценці потреби та бажання членів родини?
- ▶ Чи вдалося конструктивно розв'язати проблему?

СЛОВНИЧОК

Рід, родичі — об'єднання людей, які походять від спільного предка чи пов'язані шлюбом, незалежно від того, чи мають усі вони однакове прізвище.

- 6 Прочитай. Поясни своїми словами, що таке сім'я.

«Сім'я є первинним та основним осередком суспільства.

Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає» (ст. 3. Сімейний Кодекс України).

7

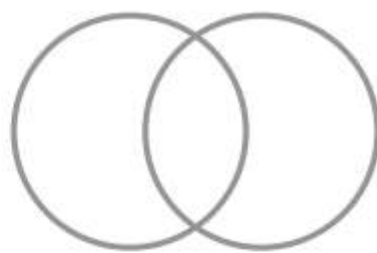

У парах порівняйте поняття

«рід, родичі» і «сім'я».

Використайте для цього діаграму Венна.

Визначте спільне та відмінне.

8

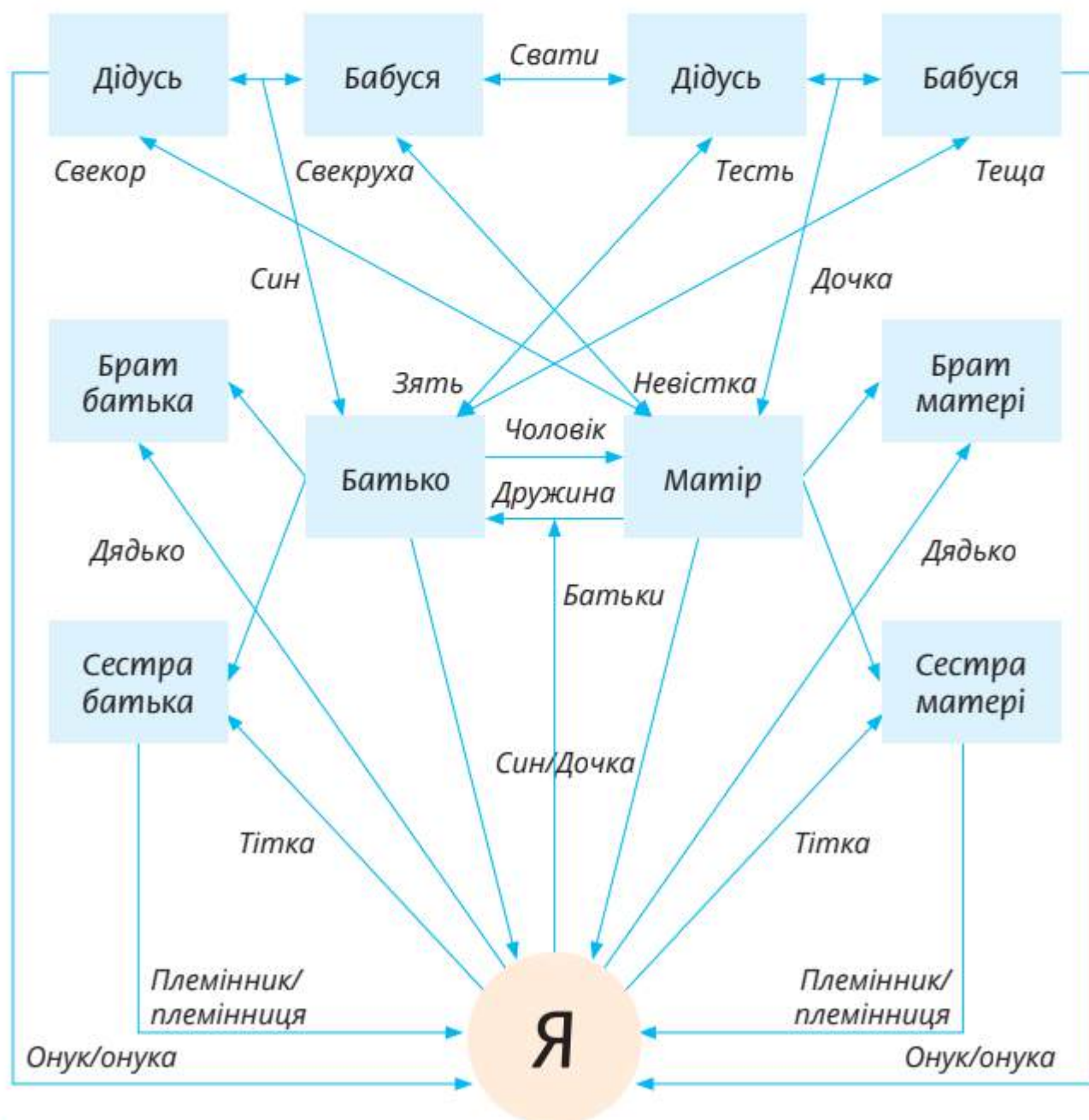

Розглянь схему «Родинна абетка». Запам'ятай, як називають родичів.

Пригадай імена родичів, яких ти знаєш і можеш співвіднести із назвами в родинній абетці.

Якщо твоя рідна мова не українська або ти володієш говіркою/діалектом, розкажи однокласникам та однокласницям, як у твоїй культурі заведено називати родичів.

Родинна абетка

- 9 У групах ознайомтеся з фрагментами документів (див. додатки 4, 5, с. 121–123) або перейди за QR-кодами.

Витяг із Сімейного кодексу України, який визначає права та обов'язки членів сім'ї

<http://vse.ee/bnxy>

Короткий перелік із Конвенції ООН про права дитини, у якому зазначено права, якими ти можеш користуватися до 18-ти років

<http://vse.ee/bnxz>

- Наведіть приклади прав дитини, які гарантує держава Україна.
- Дайте відповідь на одне із запропонованих запитань (на вибір), спираючись на наведені документи.

- 1 Чи погоджуєтесь ви з тим, що дитина в сім'ї має не тільки права, а й обов'язки? Поясніть свою думку.
- 2 Чому права та обов'язки в сім'ї мають бути взаємними?
- 3 Якою має бути атмосфера і взаємовідносини в сім'ї, щоб сприяти вашому розвитку?

- 10 Поміркуй і занотуй свої роздуми в особистому щоденнику або напиши есе на одну з тем:

- 1 Що цінного я зробив/зробила сьогодні для себе і для своєї родини?
- 2 Що я хотів би/хотіла би зробити, щоб моя родина була більш згуртованою й щасливою?
- 3 Як я розумію вислови: «Велика родина — велика Україна», «Міцна родина — міцна Україна»?

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 2. Особисті, родинні та загальнолюдські цінності

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- дізнаєшся, які бувають цінності;
 - замислишся, як і чому змінюються цінності;
 - поміркуєш над тим, чи може людина жити без цінностей.
- Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.
Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

Привіт! Давно тебе не бачила!
Як справи?

Привіт! Добре. Їздив із родиною
прибирати хату моєї прабабусі. Там стільки всього
цікавого було! Розбирали горище, знайшли
її стару скриню.

Ого! Знайшов скарби?

Та наче ні — старі рушники, поживклі
світлини, щось із одягу. Та мама з татом дуже розчу-
лилися. Сказали, що це велика цінність. Я був дуже
здивований.

Мені здається те, що важливе, корисне,
потрібне, значуще, люди зазвичай називають
цінностями.

- 1 Прочитай текст. Пригадай, як у дитинстві під час спілкування у дружньому колі ти вихвалявся/вихвалялася своїми «скарбами» й важливими подіями у твоєму житті.

На погляд дітей, а іноді й деяких дорослих, цінний предмет або явище — це те, чого в даний момент не мають інші. Але одна й та сама річ для різних людей може мати неоднакову цінність.

Спробуй це довести на прикладах зі свого життя.

- 2 Прочитай притчу.

Якось до оселі одного чоловіка підійшли троє подорожніх і постукали. Господар відчинив двері й запитав: «Хто ви такі?». Подорожні відповіли: «Ми — Здоров'я, Кохання та Багатство. Пустити нас переночувати». «На жаль, у мене в домі є тільки одне вільне місце. Піду пораджуся з родиною», — відповів господар.

Його хвора мати сказала: «Синку, впусти Здоров'я». Дружина сказала: «Чоловіче, впусти Багатство». Дочка сказала: «Батьку, впусти Кохання». Поки вони радилися, подорожні пішли до іншого дому...

- ▶ Чому члени родини запрошували зайти до оселі різних подорожніх?
- ▶ Як вчинив би/вчинила б ти? Поясни чому.

- 3 Розгадай ребус.
Поясни, чи є слово-відгадка для тебе цінним і значущим.

- 4 Перемалюй таблицю в зошит і заповни її. Запиши по 5–7 слів у кожній колонці.

Те, що цінно і значуще особисто для тебе тут і зараз	Те, що було важливим, коли ти відвідував/відвідувала садочок або перший клас

Порівняй слова у стовпчиках.

- ▶ Чи є різниця між цінностями, які ти занотував/занотувала?
- ▶ Поміркуй, що саме змінилося і чому.

5 У групах ознайомтеся з українськими прислів'ями про родину (див. додаток 6, с. 124) чи пригадайте прислів'я про родину іншими мовами; або прочитайте вірш Наталії Погребняк «Родинне тепло» (див. додаток 7, с. 125).

- Випишіть ті значущі речі та цінності, про які в них ідеться.
- Складіть список найважливіших сімейних цінностей і презентуйте їх іншим групам.
- Поміркуй, які з цих цінностей є також важливими і значущими у твоїй власній родині.

6 Прочитай.

Слова **цінність**, **ціна**, **цінувати** ми використовуємо не тільки стосовно речей. Наприклад, у прислів'ї «Ціну рідній стороні складеш лише на чужині» мовиться про значення Батьківщини для кожної людини. Ця цінність стосується всіх людей без винятку, тому її можна назвати загальнолюдською.

7 Які ще загальнолюдські цінності ти знаєш? Що ти побачив/побачила загального й особливого в загальнолюдських, особистих і сімейних цінностях?

8 Прочитай східну притчу.

Що цінніше за все

Покликав якось цар трьох своїх синів і попросив їх: «Знайдіть мені найцінніше, що є між небом і землею». Вклонилися сини батькові й вирушили в дорогу. Скоро повернулися вони додому. Скликав цар мудреців подивитися, що вони принесли.

Старший син приніс золотий злиток і сказав: «Найцінніше на землі — золото. Без нього будь-який цар безсилий, з ним же будь-яка людина може стати царем». Середній син приніс жменьку землі та сказав: «Найцінніше, що є в людей, — це земля. Вона дає нам їжу, на ній ми будуємо житло. Без землі цар — не цар, але будь-яка людина, яка має багато землі, може стати царем». Молодший син приніс склян-

ку води й сказав: «Без цієї рідини немає життя на землі. Без їжі людина може прожити декілька тижнів, а от без води — усього кілька днів».

Довго всі думали, хто ж із синів має рацію, але так і не вирішили. Тоді підвівся один старий і сказав: «Даремно ти, царю, посилав своїх синів так далеко. Цареві необхідне золото, але тільки людина його може видобути й обробити. Земля дає нам усе, але тільки людина може посадити насіння й зібрати врожай. Вода безцінна для життя, але тільки людина може видобути її з глибин землі. Цар не може бути царем без людей, навіть якщо він буде володіти незчисленними багатствами. Людина — найцінніше, що є між небом і землею».

- ▶ Чому в синів були різні думки щодо того, що цінніше за все?
- ▶ Хто, на твою думку, був правий?
- ▶ Яка аргументація тобі сподобалася найбільше і чому?
- ▶ Чи є в тебе інші ідеї про те, що у світі найцінніше?

Побудуй свою відповідь за схемою: «Я вважаю, що найціннішим у світі є ..., тому що ..., наприклад ...».

9

Складіть разом список цінностей свого класу (3–5 слів) на основі раніше обговорених на уроці особистих і загальнолюдських цінностей, оформіть його і розмістіть у класній кімнаті.

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 3. Взаємини поколінь: ставлення до старших, молодших, однолітків

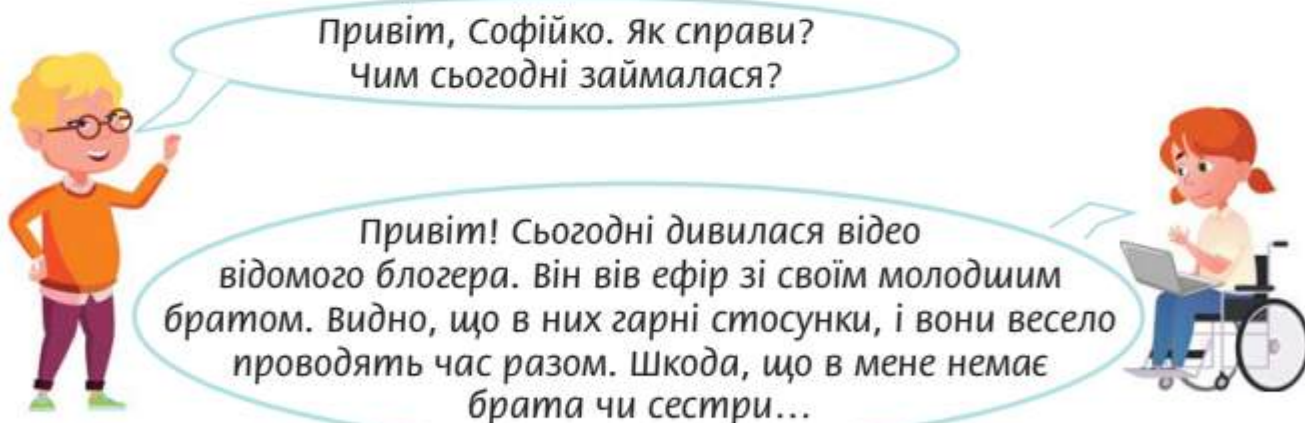
ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- обміркуєш, як потрібно ставитися до старших, молодших, однолітків;
- дізнаєшся, чим відрізняється життя дорослого від життя дитини;
- замислишся, як безпечно поводитися з незнайомцями на вулиці.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

А я, Софійко, тобі заздрю, що ти одна в батьків, тому що мій молодший братик іноді так себе поводить, що я насилу його терплю.

Іноді я також сварюся з моєю маленькою сестричкою. Проте не уявляю свого життя без її пустощів і посмішок.

Софійко, не сумуй! Але ж у тебе є ми! І взагалі в тебе чудова родина! Мені страшенно подобаються твої розповіді про бабусю-грекиню.

Так, моя бабуся — золото! Узагалі в нашій родині заведено з великою шаную ставитися до літніх людей. А у вас?

- 1 Розкажи, як у твоїй родині заведено ставитися до літніх людей, молодших і старших братів/сестер.

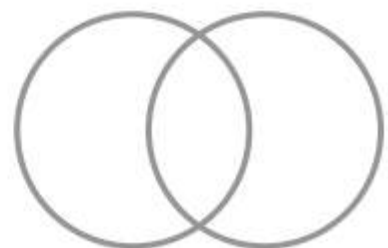
- 2 Об'єднайтеся в малі групи.

- Розподіліть ролі: відповідальний(-а) за матеріали — отримує їх; секретар(-ка) — веде записи; дизайнер(-ка) — малює, вирізує тощо; вартовий(-а) часу — стежить за часом; доповідач(-ка) — озвучує результати.

- Створіть уявні портрети/профайли дитини 6–7 років та літньої людини, відповідаючи на запитання нижче.

- Порівняйте їх і заповніть діаграму Венна, виділяючи загальне та особливе.

- ▶ Як потрібно ставитися до літньої людини? Чому? Як потрібно ставитися до дитини? Чому?
- ▶ Що їм не можна робити й чому?
- ▶ Яку роботу вони можуть виконувати?
- ▶ Як вони проводять вільний час?
- ▶ Як вони відпочивають?
- ▶ Де вони люблять гуляти?
- ▶ Коли вони найщасливіші?

- 3 Прочитай першу частину казки «Квіткова галявина»*. Поміркуй, чому квіти посварилися.

На одній Квітковій галявині біля узлісся живуть квіти, які вміють розмовляти. А звуть їх Ромашками й Барвінками. Квіти завжди були дружними: разом зростали та гралися, допомагали одне одному.

Але одного разу сталося нещастя. Почалося все з дрібнички. Одному Барвінку здалося кумедним, як Ромашка мружиться на сонці, і він безтурботно засміявся. Але Ромашці було неприємно, що з неї сміються. Вона образилася, і всі її пелюстки від обурення почервоніли. Її подружки теж образилися через таке неделікатне ставлення й вирішили розпочати війну проти Барвінків. Вони припинили з Барвінками всі ігри, обзивалися й уїдливо жартували. Барвінки у відповідь почали дратуватися: вони хапали Ромашок за пелюстки й весело кричали: «Любить! Не любить!», чим остаточно роздратовували їх.

Надвечір друзі розсварилися так, що попросили добру Квіткову Фею перенести їх у різні боки Квіткової галявини. «Тепер тут ніхто не пхається й не штовхається!» — заспокоїлися Ромашки. «Ой, рюмсання не чути!» — приємно здивувалися Барвінки. «Тепер розпочнеться спокійне життя!» — подумали всі.

- ▶ Чи бувають подібні ситуації між твоїми однолітками?
- ▶ Щоб зробив би / зробила б ти, якщо б опинився/опинилася в подібній ситуації?
- ▶ Як ти гадаєш, що станеться далі?

- 4 Прочитай другу частину казки. Як ти гадаєш, чи можуть квіти помиритися?

І от настав перший ранок цього життя. Ромашкам було трохи сумно без звичної компанії, тож вони заходились одна перед одною вихвалитися своїми пелюстками. Вихвалялися-вихвалялися, та й засперечалися. У кого пелюстки кращі?

* За казкою Олени Хухлаєвої.

На кого сів найкрасивіший метелик? Яка з них вище виросла? Хто найрозумніша? Ці питання не давали Ромашкам спокою, але вони не знайшли відповідей і образилися одна на одну. Вони почали пригадувати, як цікаво їм було спілкуватися з Барвінками й ще більше засумували.

У Барвінків справи йшли не краще. З тих забав, які вони знали, Барвінки найбільше любили мірятися силою. От так мірялися вони силою, мірялися та й побилися. Спочатку це було весело, а потім — ой як боляче! І почали вони пригадувати, які Ромашки — розумнички, і як чудово з ними проводили час, допоки не розсварилися.

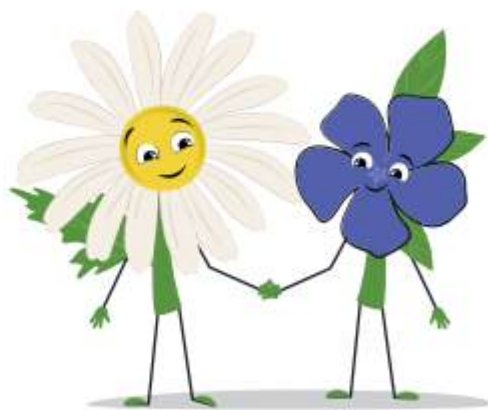
Настала ніч. Стало темно і лячно. Потягнулися Ромашки до сусідів — Анемонів, але ті зустріли їх холодно. Вони вважали себе красивішими й більш знатними, ніж звичайні Ромашки. Потягнулися Барвінки до сусіднього Рясту, але він попередив, що дуже отруйний і може їм нашкодити.

Настав ранок і стало зовсім неприємно від нових сусідів. Тож почали Ромашки і Барвінки міркувати — як їм знову жити разом у мирі та злагоді.

- ▶ Що ти порадив би / порадила б квітам у такій ситуації?
- ▶ Чи хотілося б тобі навчатися в класі, де є тільки хлопці або тільки дівчата?

5 Прочитай третю частину казки. Розкажи, що дозволило квітам налагодити стосунки.

Урешті-решт Барвінки вирішили повернутися до Ромашок. Вони розказали їм, що насправді сталося непорозуміння й вибачилися, що відразу все не пояснили. «Як добре, що ви повернулися!» — вигукнули Ромашки. «Ми були неправі!» — хором сказали квіти.

Настало перемир'я і квіти з полегшенням посміхнулися. З того часу вони були завжди дружними. А якщо хто-небудь образиться? Тоді це ж можна вирішити, якщо розмовляти одне з одним і прагнути миру та злагоди.

- ▶ Що буде допомагати дружбі і співпраці в колективі?
- ▶ Наведи приклади дружби, співпраці однолітків у твоєму оточенні.

Ксеня

Чудово, коли історії, які не дуже добре починаються, гарно закінчуються. Як тут, у казці. Днями мені було дуже сумно, тому що одна моя однокласниця прийшла до школи засмучена і з синцями.

Сашко

І що з нею сталося? Де вона забилася?

Ксеня

Вона не хотіла розповідати, лише сказала, що це сталося через сварку вдома. Проте вчителька пояснила, що в нашій країні діє закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Тож будь-яка людина, яка опинилася в такій ситуації, має зателефонувати 15-47 на безкоштовну національну «гарячу лінію» допомоги жертвам домашнього насильства.

Сашко

І що, їй надали допомогу?

Ксеня

Так, звісно. З дівчинкою розмовляв психолог, соціальний працівник, а поліція відвідала її родину. Тепер вона в безпеці.

Сашко

Мої знайомі однолітки також втрапили у пригоду. Вони познайомилися на вулиці зі старшими хлопцями і пішли разом із ними ніби пограти в комп'ютерні ігри. Але дорогою нові знайомі їх пограбували та побили. Тепер вони дуже обережні у знайомствах на вулиці.

6

Розгадай ребуси. Склади речення зі словами-відгадками.

1

2

7 Прочитай ситуації та поміркуй.

- Чи завжди зустріч із незнайомцями небезпечна?
- Що підліток зробив/зробила неправильно?
- Як він/вона має діяти в цій ситуації?
- Якби ти був/була свідком/свідкою цієї ситуації, що б ти вчинив/вчинила?

Ситуація 1. Василько йшов вулицею, як раптом біля нього зупинилася розкішна автівка. Мила жінка за кермом спитала хлопчика, як дістатися будинку на сусідній вулиці. Василько показав дорогу, але водійка попросила його проїхати з нею та особисто показати дорогу. Авто було дуже красиве, а жінка такою привітною, що хлопчик погодився. Тільки-но він сів у машину, двері було заблоковано, і авто рушило геть в інший бік...

Ситуація 2. Яна мала після школи зайти додому, щоб залишити речі, і піти на зустріч з подругами. Коли вона зайшла в під'їзд, то побачила, що ліфт вже приїхав і в кабінку входив незнайомий чоловік. Дівчинка поспіхом заскочила слідом і двері зачинилися. Коли ліфт рушив, чоловік відтіснив Яну в куток і почав вимагати, щоб вона зняла золоті сережки...

8 Створіть разом інфографіку
«Як слід поводитися під час зустрічі
з незнайомцями на вулиці».

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Розділ 3. Я У СПІЛЬНОТІ

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 1. Ми всі різні й цим схожі

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- зрозумієш, що в тебе спільного з іншими людьми та в чому твоя унікальність;
- замислишся над тим, у чому полягає цінність людського різноманіття;
- дізнаєшся, як розуміння іншої людини допомагає конструктивній комунікації та співпраці.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

- 1 Прочитай висловлювання поета Василя Симоненка. Розтлумач, як ти його розумієш.

Ми — це не безліч стандартних «я»,
а безліч всесвітів різних.

Ксеня

Привіт, друзі! Скучила за вами і хотіла поділитися думками. Нещодавно замислилася: чому під час знайомства з різними людьми я називаю себе також по-різному? Наприклад, родичам я кажу, що я дочка або племінниця або онучка такого-то чи такої-то. У школі кажу, що я учениця певного класу, у спортзалі — що я гравчиня або вболівальниця футбольної команди.

Софія

А я знаю відповідь на твоє запитання. Ти — як всесвіт, дуже різноманітна. І різні твої сторони проявляються залежно від ситуації. Так буває, коли хочеться або виділитися й підкреслити своє Я, або навпаки, показати, що тебе з іншими щось об'єднує.

Сашко

Дійсно, цікава тема. Я згадав, що коли ми переїхали на Закарпаття, то казав усім, що я — кримчанин. А коли ми подорожували за кордон до татових родичів, там я представлявся як українець.

Ліля

А теж пишаюся, що я одеситка. А ще я дуже щаслива, що серед моєї рідні є люди різних культур — болгарської, в'єтнамської, ромської, румунської! Уявляєте, скільки свят я можу відвідати, і всюди почуваюся своєю!

Сашко

А що ти говориш, якщо питають про твоє походження?

Ліля

Це досить особисте питання, і я можу на нього не відповідати. Пам'ятаєш про кордони? Але друзям скажу. Я ще не визначилася, з якою з цих культур я себе ідентифікую найбільше. Проте коли це станеться, буду говорити, що я українка такого-то походження або з таким-то корінням.

Данило

Пропоную перевірити, як ми самі сприймаємо себе і як нас сприймають інші, що для нас є спільними, і що буде відмінним.

СЛОВНИЧОК

Ідентичність — це усвідомлення і переживання людиною своєї приналежності до тих чи інших груп людей чи спільнот.

Особистою ідентичністю чи **самоідентичністю** називають власне Я людини як особистості, сукупність її уявлень про себе і світ навколо.

2 Намалюй у зошиті сонечко, усередині якого напиши «Я».

Поміркуй і напиши на промінчиках 5–7 слів-іменників, які будуть відповідати на питання «Хто я?». Це можуть бути твої ролі в родині та в групі однолітків та одноліток, стать, вікова група, національність, хобі, основні заняття тощо. На одному промінчику вкажуй лише одну характеристику. Написані на сонечку характеристики будуть відображати твої ідентичності. Їх перелік, можливо, буде схожий на те, що написали твої однокласники і однокласниці. Проте важливість і значущість кожної з цих характеристик може відрізнятися.

Щоб переконатися в цьому, постав цифру 1 біля того промінчика, на якому написана найважливіша для тебе особисто характеристика. А кожною наступною цифрою позначай усе менш і менш значущі характеристики.

Наприклад:

3 У групах порівняйте зображення зроблених вами сонечок.

Розкажіть одне одному про себе і обговоріть запитання.

- ▶ Що нового ви дізналися про себе?
- ▶ Із якими характеристиками ви народилися?
- ▶ Які ідентичності вибрали самі?
- ▶ Наскільки легко чи складно було визначати, які саме характеристики для вас є найважливішими?
- ▶ Що спільного і відмінного ви знайшли у ваших особистих переліках ідентичностей і їх значущості?

Марічка

Цікавий вийшов результат! У всіх співало, що ми — учні або учениці, друзі, громадяни і громадянки України. Але в той же час, які ж ми різні! Серед нас є блогерка, вболівальники, екоактивісти, репер! Добре, коли є багато спільного, але як же цікаво дізнаватися щось особливе про кожну людину, коли не всі однакові!

Богдан

Марічко, підтримую тебе! Але хочу сказати, що деякі люди не сприймають відмінностей і вважають їх загрозою або чимось неприємним. Ви знаєте, що мій тато — африканець з Кот-д'Івуару, але я народився тут і вважаю себе українцем. Однак через колір моєї шкіри деякі люди ставляться до мене, як до іноземця. А іноді говорять лайливі слова, адже думають, що я не розумію українську мову. Мене це дуже засмучує і ображає...

Сашко

Богдане, дякую що поділився, співчуваю тобі. Я теж відчував щось подібне, коли до нас приїздила моя бабуся — кримська татарка. Вона мусульманка і їй подобається носити особливий одяг і хустку — хіджаб. Коли ми з нею гуляли містом, я бачив не тільки приязні, а й здивовані погляди, а хтось дивися з пересторогою чи з переляком. Це дуже неприємно.

Софія

Я теж стикалася з різним ставленням до людей з інвалідністю. Думаю, що кожна людина може опинитися в ситуації, коли вона буде в меншості, та за якимись характеристиками відрізнятися від більшості оточуючих людей. Зокрема, мій тато-заробітчанин так почувався, коли їздив до Польщі. Або внутрішні переселенці, які через війну покинули свої домівки і були вимушені заново будувати своє життя в різних куточках країни. Тож кожен із нас може потребувати до себе рівного і толерантного ставлення та прийняття.

- 4 Розкажи, як ти розумієш, що таке *толерантність* та *толерантне ставлення*. Продовж речення.

Толерантність — це...

- 5 Прочитай витяг з Декларації принципів толерантності, яка була прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р.

Стаття 1. Поняття толерантності

1.1. Толерантність означає повагу, прийняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм само-

вираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті та переконань. Толерантність — це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність — це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

1.2. Толерантність — це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність — це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність мають виявляти кожна людина, спільноти та держави.

1.4. Виявлення толерантності, яке співзвучно повазі до прав людини, не означає толерантного ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен може дотримуватись своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою відрізняються зовнішнім виглядом, соціальним становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Я сьогодні зрозуміла, що кожна людина має свій унікальний набір характеристик, рис та особливостей.

І кожна людина має право на толерантне ставлення до неї. Але якщо ми хочемо, щоб нас самих поважали за те, хто ми є, ми так само маємо поважати інших.

А для цього не треба сприймати людину через якусь окрему ідентичність, а варто спілкуватися, знайомитися глибше, щоб розуміти та поважати одне одного.

Мені тепер захотілося більше дізнатися, якою є наша громада? Які в ній люди живуть, які в них культури, уподобання та захоплення?

Громада, у якій ти мешкаєш, складається з людей, що мають різні професії, уподобання, захоплення, а може, і різні національності, релігії, культури. Тож є соціальні групи або спільноти людей, яких можна впізнати (ідентифікувати) з першого погляду («**видимі**»), і такі, які важко ідентифікувати з першого погляду («**невидимі**»). Зокрема до «видимих» спільнот можуть належати представники певної вікової групи, люди з інвалідністю, представники певної професії, релігії або етнокультури (якщо вони носять специфічний одяг) тощо. Варто пам'ятати, що «невидимих» спільнот в кожній громаді може бути досить багато — іноді навіть більше, ніж «видимих». Тож якщо ці спільноти непомітні на перший погляд — це не привід цю спільноту або її представників/представниць не помічати, ігнорувати або не толерантно ставитися.

- 6 Вибери з переліку спільнот ті, які можна віднести до «невидимих». Обґрунтуй свій вибір.

айтішники вегетаріанці люди з порушеннями зору

внутрішньо переміщені особи вчителі літні люди

жінки підлітки поціновувачі класичної музики

пожежники роми священники хворі на ВІЛ

трудові мігранти футбольні фанати чоловіки

7

Уявіть, що громада, у якій ви живете — це великий пазл. Він складається з багатьох шматочків — людей, які цю громаду утворюють, збагачують і роблять її особливою та унікальною.

- Розділіть великий аркуш на частинки-пазли завбільшки як аркуш зошита.
- Розріжте їх та розподіліть між собою. За бажанням об'єднайтеся в пари або мінігрупи, кожна з яких заповнюватиме один пазл.
- Подумайте і запишіть на пазлі коротку інформацію про якусь спільноту у вашій громаді або цікаву знайому людину, яка своєю присутністю і діяльністю збагачує громаду, робить внесок у її розвиток. Зазначте ім'я цієї спільноти/людини та чим саме вона цікава, у чому її особливість та унікальність, чому вона вартує бути представлена в цьому пазлі.
- Після цього презентуйте свою інформацію однокласникам та однокласницям.
- Розмістіть свій фрагмент пазла на дошці або на великому аркуші паперу, створивши спільний «Пазл громади».

8

Дай відповіді на запитання. Обговори їх у великому колі.

- ▶ Чи може людина належати лише тільки до однієї спільноти? Чому?
- ▶ Чому важливо знаходити спільну мову з різними людьми в спільноті або у громаді?
- ▶ Що важливо пам'ятати та враховувати, щоб усі люди, які живуть у твоїй громаді, країні, жили в мирі та злагоді?

- 9 З'єднай частини українських прислів'їв і приказок про людину.
Розтлумач їх зміст.

1 Гора з горою не сходиться,	а а по справах гляди.
2 Коня випробовують у їзді,	б а людина місце.
3 Людей не суди,	в а людина з людиною зійдеться.
4 Людина, що зам'ок:	г а людину — у спілкуванні.
5 Не місце прикрашає людину,	д на себе погляди.
6 Не по виду суди,	е до кожного потрібно підібрати ключик.

- 10 Прочитай вірш Марії Грицан. Поміркуй, яка його основна думка.

МИ — ЛЮДИ

Ми всі неповторні, ми всі особливі,
Буваєм — спокійні, буваєм — крикливі,
Буваємо — добрі, буваєм — не дуже,
Ми різними створені були, мій друже.
Нас кожного мама своя народила

І кожному світ по-своєму відкрила,
Нам різні співали колись колисанки,
Та ми зустрічаєм однакові ранки!
Хоч ми дуже різні, та всі ж бо ми — люди,
Тож будьмо людьми повсякчас і повсюди.

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. *форзац*), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. *форзац*), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 2. Як допомогти собі й іншим

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- дізнаєшся, як можна сказати про свої почуття/емоції, не промовляючи ні слова;
- визначиш, хто саме може потребувати твоєї допомоги;
- обміркуєш, яку допомогу ти можеш надати оточуючим людям і нашим «меншим» друзям.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

Славко

Привіт, друзі! Як справи?

Софія

Привіт! Що з тобою трапилося? Вчора бачила в інстаграмі твою сторіз, де ти був дуже розлючений, але я так і не зрозуміла, у чому справа.

Славко

Так, неприємності були — посварився зі старшою сестрою. Тож треба було «випустити пару» і не знав, як це зробити по-іншому.

Данило

Мій тренер радив «випускати пару» від негативних емоцій під час виконання фізичних навантажень або під час спарингу. Але нас там вчать використовувати гнів як силу, якою ми можемо керувати самі.

Марічка

А шкільний психолог радив нам це робити через крики чи гучний спів, але звісно так, щоб він нікому не заважав. Або ж малювати чи писати все, що відчуваєш, а потім жмакати чи рвати цей аркуш та викидати його у смітник, надувати мильні бульбашки чи повітряні кульки та лускати їх тощо.

Софія

Кожен має право на вияв своїх емоцій і почуттів. Добре, що ми не «ховаємо» їх. Але дуже важливо робити це безпечно, тобто так, щоб не зашкодити ані собі, ані іншим людям.

СЛОВНИЧОК

Емоції — це форма відповіді/реакції людини або тварини на ситуацію, подію або конкретний стимул, притаманна живим істотам з народження.

Почуття — це специфічні людські узагальнені переживання, набуті людиною під час соціалізації. На відміну від емоцій почуття виникають щодо чого або когось, а не ситуації в цілому. Наприклад, «Я боюся цю людину» — це почуття, а «Мені страшно» — це емоція.

- 1 У парі придумайте пантоміму, яка могла б відобразити емоцію чи почуття.

Продемонструйте, щоб інші змогли ідентифікувати, про які емоції та почуття йдеться. Приблизний перелік почуттів та емоцій можеш подивитися в переліку.

Азарт, бадьорість, байдужість, безпорадність, безсилля, безтурботність, біль, вдячність, відраза, гнів, гордість, горе, драйв, енергійність, ентузіазм, жалість, жах, журба, задоволення, заздрість, захоплення, здивування, злість, інтерес, лют, натхнення, незадоволення, ненависть, неприязнь, обурення, огида, презирство, провина, радість, розгубленість, роздратування, розчарування, розчулення, сором, спокій, страх, тривога, хвилювання, цікавість, щастя.

2 Дай відповіді на запитання.

- ▶ Що викликало труднощі під час демонстрації емоції чи почуття?
- ▶ Що саме допомагало здогадатися, про яку емоцію/почуття йде мова?
- ▶ Які почуття ти відчуваєш найчастіше?
- ▶ Як ти звик/звикла проживати сильні емоції чи почуття?

3 Розгадай ребуси.

4 Об'єднайтеся в чотири групи. Виберіть термін, значення якого ви будете обговорювати, та створіть до нього колаж.

Терміни для опрацювання: гуманність, доброчинність, емпатія, чуйність, співпереживання.

5 Розглянь малюнки. Поміркуй над запитаннями до них.

Ситуація 1. Марина була дуже розлючена, почала сварити Наталю і вибила з її рук підручники.

- ▶ Якби ти був/була на місці Наталі, як ти почувався би / почувалася б? Чому?
- ▶ Що відчувають діти навколо Марини і Наталі?
- ▶ Якби ти побачив/побачила подібну ситуацію, що ти сказав би / сказала б чи зробив би / зробила б?

Ситуація 2. Це перший день Севінч у школі, і вона не знає, до кого їй приєднатися під час обіду в шкільній їдальні.

- Якби ти був/була на місці Севінч, як ти почувався би / почувалася б? Що ти міг би / могла б зробити?
- Якби ти сидів/сиділа за столом, що ти міг би / могла б зробити для Севінч?

Ситуація 3. Під час проведення великих перегонів на День здоров'я Денис звинуватив Руслана, що той кілька разів переміг, бо був нечесним.

- Якби ти був / була на місці Руслана, як ти почувався би / почувалася б? Що міг би / могла б сказати?
- Якби ти був/була на місці Дениса, як повівся би / повелася б?

Ситуація 4. Олексій і Тарас вирішили пожартувати над Віктором, який не любив гучних звуків. Вони вмикали музику біля його вух.

- ▶ Якби ти був/була на місці Віктора, що ти відчував би/відчувала б у цій ситуації?
- ▶ Якби ти був/була на місці Віктора, як ти діяв би / діяла б?
- ▶ Якби ти був/була свідком цієї події, як ти міг би / могла б допомогти Віктору?

6

Обговоріть у парах одну із запропонованих у завданні 5 ситуацій. Обмінюйтеся думками, відповідаючи на запитання.

- ▶ Чи завжди люди (однолітки/рідні/друзі) говорять про свої почуття та емоції словами?
- ▶ Як можна зрозуміти почуття твого співрозмовника / твоєї співрозмовниці?
- ▶ Як можна підтримати людину?

Марічка

Данило, привіт. Як твій пацючок? Учора ти казав, що він себе погано почував...

Данило

Сьогодні краще, дякую. Ми возили Вінні до ветеринара. А як ваші улюбленці?

Марічка

Добре! Кішка ловить мишей у коморі, а собака несе сторожову службу надворі!

Богдан

А мій папуга сьогодні сказав мені «Смачного!» за обідом.

Ліля

А я не тримаю тварин вдома принципово. Вважаю, що вони мають жити в природному середовищі. І ще мене дуже дратують люди, які викидають на вулицю домашніх тварин або жорстоко поведуться з ними.

Богдан

Я знаю, що в нас у країні прийнято закони, які захищають тварин. Останній набув чинності нещодавно — у 2021 році. За ним забороняється бити, вбивати, труїти чи калічити домашніх тварин, використовувати будь-яких тварин для фотопослуг, залишати собак улітку під сонцем без змоги сховатися або в салоні авто тощо.

Ліля

Також є багато громадських організацій, які допомагають та захищають ще й диких тварин. Такі ж служби працюють для допомоги безпритульним тваринам — їх можна легко знайти через пошук в інтернеті.

7 Прочитай вірш Лариси Левченко. Розкажи, як ти сам/сама допомагаєш тваринам.

Якщо допоможемо

Холодно взимку зайчатам і білці,
Песику — в будці, в сараї — корівці.
Мерзнуть у котика лапки і вуха,
Мерзне ворона в лиху завірюху.

Горю зарадити можемо ми —
В будку Шаркові настелим соломи,
Зайчику ми покладемо під кущик
Кілька морквинок, листочок капусти,

Теплу корівці поставим водичку,
Птицям насиплемо крихт в годівничку.
Як допоможемо, хлопці й дівчата, —
Виживуть взимку птахи і звірята.

8 Прочитай вислови відомих людей. Поясни, як ти їх розумієш.

• Доброта — це єдиний одяг, що ніколи не зношується.
Генрі Д. Торо, американський філософ

• Раз добром нагріте серце — вік не охолоне.
Тарас Шевченко, український письменник

• Милосердя — найвірніший знак справжньої величі людини.

Вільям Шекспір, англійський драматург

Пам'ятай: маленькі дії важливіші за великі наміри!

9 Приєднайся до однієї з трьох груп:

1 «Допомога домашнім тваринам»;

2 «Допомога безпритульним тваринам»;

3 «Допомога диким тваринам».

• Обговори з однокласниками та однокласницями, як можна допомогти тваринам у непростих ситуаціях.

• Складіть разом пам'ятку-рекомендацію для своїх однолітків, ураховуючи необхідність дотримання правил безпечного поводження з тваринами.

• За необхідності скористайтеся інтернет-ресурсами.

<http://vse.ee/bnya>

10 Поміркуй, що для тебе означає допомагати іншим, та заповни в зошиті запропонований аркуш-шаблон (див. додаток 8, с. 126).

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 3. Ефективне спілкування

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- проаналізуєш, що важливо, щоб спілкування було ефективним;
- пригадаєш/дізнаєшся, які засоби вербальної та невербальної комунікації існують;
- замислишся про те, чому для різних людей та ситуацій прийнятні різні дистанції та позиції під час спілкування;
- визначиш, як емоції та особисті вподобання впливають на спілкування.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

Ліля

Привіт, друзі! До нас у гості приїхала дальня родичка моєї бабусі з В'єтнаму.

Данило

Клас! Дізнайся в неї, як однолітки там проводять вільний час.

Ліля

О, це буде непросто — вона геть нічого не розуміє українською, а я не знаю в'єтнамської — лише декілька простих слів. Я з нею спілкуюся майже так, як колись на занятті ми показували пантоміму. І знаєте, що дивно? Ми розуміємо одна одну.

Сашко

А що вам допомагає порозумітися?

Ліля

Багато я можу зрозуміти з виразу її обличчя, з інтонації голосу, а ще ми використовуємо жести та різні рухи. І ще дуже допомагає вміння розпізнавати емоції.

Сашко

Тобто, щоб порозумітися, ви застосовуєте засоби невербального спілкування. До речі, ви знали, що люди 70% інформації дізнаються саме за допомогою нього.

Данило

А коли ми спілкуємося в чаті, це теж невербальне спілкування?

Сашко

Ні, ми ж використовуємо слова, тому це вже вербальне спілкування, хоч і письмове.

Ксеня

А знаєте, що є варіант, коли жести кодують слова?

Сашко

Що ти маєш на увазі?

Ксеня

Жестову мову. Моя мама може спілкуватися нею і використовує її, коли до неї в лікарню приходять люди із порушенням слуху. Це теж невербальне спілкування, але вже за допомогою жестів, які кодують букви та слова.

Данило

Цікаво було би більше дізнатися про вербальне та невербальне спілкування.

Спілкування — це взаємодія людей, яка полягає в обміні думками, враженнями, інформацією та у встановленні взаєморозуміння. Якщо така взаємодія відбувається за допомогою слів — це **вербальне спілкування**. Без слів — **невербальне спілкування**. Але частіше за все людина використовує одночасно обидва варіанти.

1 Дай відповіді на запитання.

- Як зазначені засоби спілкування сприяють установленню контакту з іншою людиною?
- У яких випадках вони можуть заважати взаємодії?

ЦЕ ЦІКАВО

Невербальна мова нашого тіла — **жест** — для багатьох людей і народів виявляється зрозумілішою, ніж деякі слова. Спробуй без слів повідомити оточенню: «Я голодний/голодна!», «Мені холодно!», «Я боюся!», «Дай!», «Не хочу!». Приблизно такі ж, як і в тебе, рухи, жести й міміка будуть у мешканців інших куточків нашої планети. Саме завдяки цим **універсальним**, тобто однаковим для всіх, жестам люди можуть розуміти одне одного без слів.

Проте в різних народів у мові жестів є немало відмінностей, і це обов'язково треба враховувати під час спілкування, щоб не потрапити в незручну ситуацію.

Так, наприклад, більшість людей у світі для того, щоб без слів сказати «ні», хитають головою зліва направо, а ось у Болгарії цей жест означає «так».

Коли ми хочемо без слів сказати «Добре! Усе чудово!», то стискаємо пальці в кулак і піднімаємо вгору великий палець. Цей жест сьогодні відомий як «лайк», який ми ставимо в соцмережах, якщо нам щось подобається. У багатьох європейських країнах він означає цифру 1, у Японії — 5. В Америці так зупиняють машину на дорозі. А от в Австралії, Бангладеші та деяких середземноморських країнах цей жест вважається неприємним, образливим, який може призвести до сварки або навіть бійки.

У різних культурах також можна помітити більш та менш активну жестикуляцію, яку люди використовують під час спілкування. Так, наприклад, упродовж однієї години розмови італійці жестикулюють у середньому 120 разів, болгари — 80, естонці і фіни — 1–3 рази. Українці за жестикуляцією містяться десь посередині з-поміж європейців.

2 Поекспериментуй.

Сядь перед дзеркалом і розкажи собі якусь історію.

- Простеж за своєю мімікою: як ти відкриваєш рота, як часто облизуєш губи, смикаєш носом або вухами, жестикулюєш і торкаєшся обличчя руками тощо:

- Подумай, яким/якою тебе бачать твої співрозмовники та співрозмовниці.

- Якщо тобі щось не подобається у власній міміці або жестах — потренуйся, щоб позбавитися деяких неприємних звичок.

КОРИСНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Для того щоб жести і міміка не заважали, а навпаки допомагали тобі в спілкуванні з іншими людьми, бажано дотримуватися певних правил.

- Не слід зловживати рухами тіла і мімікою, оскільки сильна жестикуляція відволікає увагу твого співрозмовника / твоєї співрозмовниці.

- Намагайся використовувати тільки ті жести, у значенні яких ти впевнений/впевнена і точно знаєш, що твій співрозмовник / твоя співрозмовниця так само розуміє ці жести й не вкладає в них інший зміст.
- Якщо ти хочеш зробити приязнішою до себе людину, з якою розмовляєш, не схрещуй руки на грудях, частіше тримай їх відкритими, долонями догори.

3 Розглянь малюнки та дай відповіді на запитання. Обговори своє бачення з іншими учнями/ученицями в класі.

- Чому люди на малюнках перебувають на різній відстані?
- Коли люди відчувають себе більш вільно та комфортно? Чому?
- Які емоції у людей на малюнках? Як ти це зрозумів/зрозуміла? На твою думку, вони допомагають порозумітися чи заважають?

Під час спілкування люди перебувають на різній відстані одне від одного. Її називають дистанцією у спілкуванні.

За класифікацією Е. Холла дистанція у спілкуванні буває чотирьох видів.

- **Близька (інтимна) дистанція** (до 0,5 метрів) — це зона спілкування між близькими людьми. Серед них, наприклад, у тебе можуть бути батьки або особи, що їх замінюють, брати, сестри, у дорослих — чоловік чи дружина, кохана людина. З такими людьми існує тісний емоційний контакт.
- **Міжособистісна дистанція** (0,5–1,2 м) — це зона спілкування в повсякденному житті з друзями та знайомими.
- **Соціальна дистанція** (1,2–3 м) — це зона спілкування з незнайомцями або між знайомими людьми, але в офіційних умовах, наприклад, під час свята в школі.
- **Публічна дистанція** (3 м і більше) — це зона для виступу оратора перед аудиторією.

4 Подивися на картинки завдання 3. Визнач, на якій дистанції перебувають люди. Чому ти так думаєш?

5 У парах підтримуйте розмову протягом трьох хвилин. Можете говорити на будь-яку тему. Але кожні 30 секунд змінюйте позицію.

Стійте навпроти,
дивлячись
одне на одного

Одна людина
стоїть, інша — си-
дить (за другим
разом міняється)

Стійте поруч,
торкаючися
плечима

Стійте спиною
одне
до одного

У цій вправі ви спробували п'ять позицій у спілкуванні — «навпроти», «зверху», «знизу», «поряд», «із відсутнім зоровим контактом».

- ▶ Які позиції сприяли спілкуванню, а які порушували її?
- ▶ Що допомагало або могло б допомогти при незручній позиції?

Ліля

Друзі, а вам не здається, що дистанції та позиції у спілкуванні пов'язані з особистими кордонами, про які ми вже говорили?

Богдан

Саме так. Чим більше ми знаємо людину та довіряємо їй, тим їй простіше підійти на близьку відстань і потрапити в наш особистий простір.

Ліля

Особистий простір? Що ти маєш на увазі?

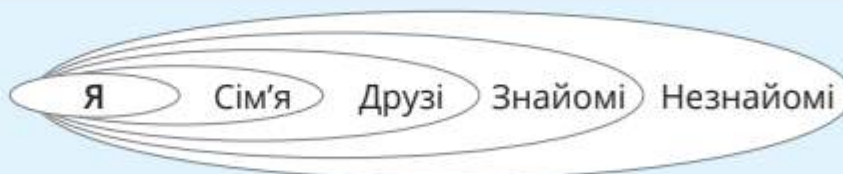

Богдан

Особистий простір — це простір навколо нас, який ми вважаємо своїм і в нього практично не впускаємо інших людей. Тільки за бажанням і самих близьких. А допомагають цьому якраз особисті кордони. Зараз вам скину картинку, яку нещодавно побачив. Вона добре демонструє особистий простір людини, дистанцію до інших та особисті кордони.

Богдан

Ксеня

А знаєте, я ще подумала, що на дистанцію у спілкуванні та взагалі на його характер впливають індивідуальні особливості людини.

Ліля

Точно! Хтось говорить дуже тихо і до нього треба підійти ближче, щоб почути. Дехто, навпаки, дуже голосно, емоційно, жестикулює.

Богдан

Так можна сказати і про іноземців. Італійці, наприклад, дуже емоційні й у них «коротка» соціальна дистанція — при зустрічі навіть малознайомі люди обіймаються і цілуються. А от японці навпаки є дуже стриманими.

- 6 Подумай та обговори з однокласниками та однокласницями, які ще індивідуальні особливості людини можуть впливати на спілкування і як саме.

Ми вчора у класі грали у гру «Зіпсований телефон» — передавали одне одному повідомлення. Причому спочатку це були жести, а потім невеличка розповідь. Тобто ми спробували невербальне і вербальне спілкування.

О! І що у вас вийшло?

Насправді ми дуже сміялися. Бо під час гри повідомлення змінювалося і в кінці було зовсім іншим, ніж на початку. Ми помітили, що інформація додавалася, втрачалася, викривлювалася, змінювалася.

Десь я вже таке бачив. Буває, що мене сестра просить щось зробити, я роблю, а виявляється вона мала на увазі зовсім інше.

Дійсно, не завжди достатньо просто слухати, треба вміти почути. А часто ми додумуємо щось своє і через це виникають непорозуміння.

КОРИСНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Для того, аби спілкування було ефективним

1. Установи контакт зі співрозмовником. Для цього будь привітним та за можливості підтримуй зоровий контакт і комфортну для вас обох дистанцію.
2. Зосередься на розмові та не відволікайся в процесі.
3. Слухай активно: показуй співрозмовнику/співрозмовниці, що ти його слухаєш, наприклад, кивай головою, говори короткі фрази на кшталт «так-так», коротко повторюй завершення фрази.
4. Прояснюй інформацію: задавай уточнюючі запитання, наприклад: «Я правильно зрозумів/зрозуміла чи почув/почула, що...».
5. Спостерігай за емоціями, настроєм співрозмовника/співрозмовниці, його/її жестами, мімікою, інтонаціями.
6. Не перебивай співрозмовника/співрозмовницю, дай йому/їй можливість висловити свою думку до кінця.
7. З повагою стався до співрозмовника/співрозмовниці, навіть тоді, коли його/її думка не співпадає з твоєю.

- 7** Створіть у групах короткий відеоролик, інфографіку або постер для учнів та учениць молодших класів.

Покажіть у ньому, як ефективно спілкуватися залежно від різних життєвих ситуацій, зокрема й з урахуванням карантинних обмежень.

Для цього можете використати матеріали нашого заняття і, якщо потрібно, додаткові ресурси, які знайдете в інтернеті.

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. *форзац*), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. *форзац*), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 4. Що таке конфлікт?

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- поміркуєш над своїм ставленням до конфлікту;
- проаналізуєш, через які причини виникають конфлікти;
- дізнаєшся, які види конфліктів бувають;
- замислишся над тим, як ефективно розв'язувати конфлікти.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

Пам'ятаєте, ми нещодавно говорили з вами, що люди не завжди чують саме те, що ми їм кажемо? Вони сприймають наші слова по-своєму, і через це потім можуть виникати непорозуміння.

Так, я ще розповідав, що такі ситуації трапляються між мною та моєю сестрою.

А в мене такі непорозуміння бувають, коли моя молодша сестра бере мої речі без дозволу, або я запізнююся на зустріч з другом, бо загрався у відеогру. Часом це призводить до сварок і образ.

Ці всі непорозуміння між людьми можна назвати конфліктними ситуаціями. Якщо вони не розв'язуються конструктивно і вчасно, то можуть перерости в конфлікт. І, як на мене, дуже погано, що конфлікти трапляються в нашому житті.

А мені здається, що конфлікти — це добре, бо дозволяють побачити різницю в поглядах і узгодити її.

А давайте запитавмо, що інші думають про конфлікти.

СЛОВНИЧОК

Конфлікт (з лат. **conflictus** — зіткнення) — зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок, цінностей, що виникає між людьми чи спільнотами у процесі спілкування та спільної діяльності й супроводжується зазвичай негативними емоційними проявами.

- 1 Подивися на лінію і покажи на ній місце, яке відповідає твоєму баченню конфлікту. Можеш рухатися по всій довжині лінії.

Конфлікт — це
завжди
добре

Ще не вирішив/
не вирішила

Конфлікт — це
завжди
погано

За потреби, намалюй лінію в зошиті та постав на ній позначку.

Продемонструй свою мітку однокласникам та однокласницям та обговори результати.

- Чи різняться місця міток серед учнів класу?
- Чи завжди конфлікти шкодять взаємодії між людьми?
- Що позитивного можуть принести конфлікти?
- У яких випадках конфлікти призведуть до розвитку та покращення стосунків?

Причини конфліктів

Відмінності в інформації: неправильна інформація, брак інформації, додумування інформації, різниця в тлумаченні інформації (перекручування)

Відмінності в цілях, інтересах, потребах, цінностях

Незадовільні взаємовідносини: брак взаємодії, викривлене сприйняття, недовіра тощо

Відмінності в баченні використання ресурсів: нерівномірний розподіл ресурсів, взаємозалежність завдань, часові обмеження

Неефективне спілкування

2

Визнач можливу причину конфлікту в кожній із запропонованих ситуацій. Обговори свій вибір з однокласниками та однокласницями.

Причини конфліктів

А Відмінності в цілях

Б Неефективне спілкування

В Незадовільні взаємовідносини

Г Відмінності в інформації

Д Відмінності в баченні використання ресурсів

Ситуація 1. Михайло на перерві почув від старшокласника, що їх клас наступного тижня буде чергувати в їдальні. Хлопець зайшов до кабінету і почав розповідати іншим. Декілька учнів відповіли, що щойно заходила чергова і повідомила, що це буде за два тижні. Між Михайлом та учнями зав'язалася суперечка...

Ситуація 2. Учні класу ніяк не можуть домовитися, куди піти після уроків. Частина з них хоче піти до кінотеатру, бо там показують новий фільм, за сюжетом якого в майбутньому розроблятимуть комп'ютерну гру. Тоді як інші хочуть піти до зоопарку, бо планують зробити відео про тварин для свого влогу...

Ситуація 3. Іван на перерві вийшов у коридор. Коли повернувся, побачив, що Петро з Ашотом кидають один одному його рюкзак. Вони це робили і раніше. Він підбіг до Петра і спробував забрати рюкзак. Петро штовхнув Івана. Почалася бійка...

Ситуація 4. Під час підготовки до виступу на шкільному святі між Сашком та Іриною виникла суперечка. Сашко запропонував використати в номері стіл для того, щоб артистам було зручно сидіти. Ірина ж вважає, що для цього треба тільки стільці...

Ситуація 5. Учитель попросив Аліє та Христину підготувати презентації про забруднення повітря та води. Дівчата не домовилися між собою, хто яку тему буде готувати. Так сталося, що обидві підготували презентацію про забруднення повітря. Між ними виникла суперечка, хто саме буде показувати презентацію...

Виходить, що конфлікт може бути не тільки між двома людьми, а й між групами людей?

Саме так. Конфлікти між двома людьми називають **міжособистісними**, між людьми і групою — **особистісно-груповими**, а між групами — **міжгруповими**.

Усе правильно. Це одна із класифікацій конфліктів за видами. А ще я знаю, що конфлікти бувають **насильницькі** та **ненасильницькі**.

Тобто коли в процесі конфлікту хтось проявляє насилля, наприклад, б'є іншу людину, принижує її, то це насильницький конфлікт. Під час ненасильницьких конфліктів люди намагаються подолати розбіжності через переговори, тобто розв'язати конфлікт конструктивно.

О, Софійко, останнє твоє слово пов'язано ще з однією класифікацією видів конфлікту. Конфлікти бувають **конструктивні** та **деструктивні**. Під час деструктивних конфліктів людям не вдається домовитися, вони «не чують» одне одного і відстоюють тільки своє бачення/позицію. Конструктивні конфлікти, навпаки, дозволяють зрозуміти, як краще змінити ситуацію або як докласти зусиль разом, щоб усім було добре.

Зазвичай в **конструктивних** конфліктах люди чесно говорять про те, що їм потрібно, уважно слухають іншу людину, питають, що для неї важливо, і намагаються знайти рішення, яке б влаштувало обидні сторони.

Саме так. Така поведінка називається **конструктивною**. Вона сприяє розв'язанню конфлікту. На противагу **деструктивній** поведінці, яка заважає розв'язати конфлікт.

- 3 Прочитай ще раз ситуації із завдання 2. Визнач, до яких видів конфліктів вони відносяться: *міжособистісні, особистісно-групові, міжгрупові*.

Поміркуй, якою має бути поведінка учасників конфлікту та варіанти розв'язання в кожній із ситуацій, щоб конфлікт можна було віднести до конструктивного.

Обговори своє бачення з однокласниками та однокласницями.

Структура конфліктів

Сторони конфлікту — люди або групи людей, які вступають у конфлікт

Предмет конфлікту — те, через що відбувається конфлікт.

Предмет конфлікту може мати різне значення для сторін конфлікту, наприклад, для когось буде дуже важливим, а для когось — навпаки. Він може бути матеріальним (олівець, велосипед тощо) або нематеріальним (планування майбутнього свята, час для гри у відеоігри тощо). Предмет конфлікту зазвичай чітко визначений і озвучується сторонами, через їх позиції

Позиції сторін — вимоги, дії людей суб'єктів по відношенню одне до одного. Те, що учасники конфлікту говорять або демонструють відносно одне одного

Образ конфліктної ситуації — те, як собі уявляють предмет конфлікту, його причини сторони конфлікту. На образ конфліктної ситуації може впливати досвід участі в конфліктах раніше, важливість предмета конфлікту для людини, упевненість у собі тощо

Мотиви конфлікту — сили, що спонукають людину та визначають її дії як конфліктні (інтереси, погляди, цілі, переконання, побоювання)

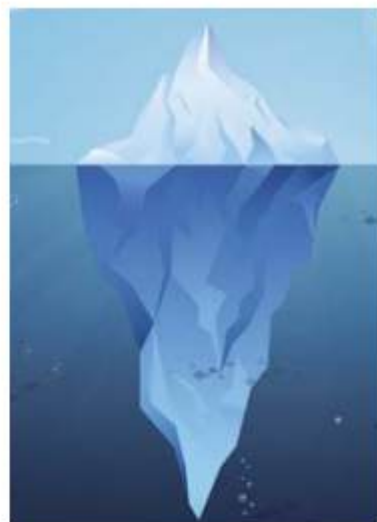
4

Часто конфлікт порівнюють з айсбергом. Поміркуй і вислови свої ідеї чому.

- ▶ Що ми можемо спостерігати в процесі конфлікту?
- ▶ А що приховано від нас?

Обміркуй, які елементи зі структури конфлікту будуть у його видимій частині, а які — у прихованій. Поясни свою думку.

i

Для аналізу конфліктів можна використати метод картографії. Він дозволяє за допомогою схеми — «карти конфлікту» — проаналізувати зміст конфлікту за його структурою. Нижче наведено схему.

5

Прочитайте та обговоріть ситуацію, а також заповнену «карту конфлікту» цієї ситуації за методом картографії.

Дві сестри мають спільну кімнату. Вечір. Каріна вже лежить у ліжку, а Дарина ще сидить за столом і працює над шкільним проєктом. Каріна просить вимкнути світло, бо хоче спати. Дарина не погоджується, бо ще не закінчила роботу. Їхній конфлікт здається не можна розв'язати. Заходить мама і запитує, що відбувається. Каріна говорить, що яскраве світло заважає їй, оскільки вона намагається заснути. Ранком Каріна йде на тренування і якщо не відпочине, їй буде важко. Дарина гово-

рить, що вона намагається виконати домашнє завдання, і їй потрібне світло. Вона розуміє: якщо не встигне закінчити завдання, то отримає погану оцінку.

- Чому важливо знати не тільки предмет конфлікту та позиції учасників, а й їх інтереси і побоювання?
- Якби ти був/була на місці мами Каріни та Дарини, що ти їм порадив би/порадила б робити?
- Яка поведінка дівчат допоможе розв'язати конфлікт конструктивно?

Спробуй за допомогою «карти конфлікту» проаналізувати будь-яку конфліктну ситуацію, яка сталася у твоєму житті або свідком якої ти був/була.

- 6** Об'єднайся з декількома однокласниками та однокласницями. Створи разом малюнок-постер «Як ефективно розв'язати конфлікт», спираючись на матеріали цього заняття та матеріали попередньої теми «Ефективне спілкування».

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Розділ 4. РІЗНІ, АЛЕ РІВНІ

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 1. Улюблені страви. Здорове харчування

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- визначиш, які з твоїх улюблених страв і продуктів належать до здорового харчування;
 - замислишся над походженням різноманіття страв і смаків сучасної кухні твого регіону;
 - дізнаєшся про важливість дотримання застільного етикету.
- Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.
Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

Славко

Привіт, друзі! Як справи? Одразу скажу, що в мене все добре — щойно пообідав, наївся свого улюбленого борщу і смаженої картопельки з холодцем — смакота!!!

Марічка

Привіт! Я теж обожнюю картоплю, але в нас її називають *бараболею*. А ще я дуже люблю вареники і різні салати.

Сашко

Цікаво, що в нас на Закарпатті картоплю називають: *крумпиль* або *крумпля* — тато казав, що це від перекрученого німецького слова, що означає «земляна груша». А щодо смаколиків, то, окрім борщу, вареничків і місцевих *кремзликів* із тертої картоплі, я із задоволенням їм угорський *бограч*, румунський *токан*, словацькі *кнедли*. А ще подобаються узбецький плов і страви кримськотатарської кухні — *чебуреки*, *янтики*, *кашик-аш*, *кобете*, *сарма* тощо.

Софія

Дивно, Сашко, що ти назвав чебуреки і кобете кримсько-татарською стравою, а я завжди думала, що це улюблені національні страви моїх родичів-греків, які живуть на Донеччині. Вони їх називають **кубіте** чи **шумуш**, а чебуреки — **чир-чир'я** або **чирлама**. Мабуть, це тому, що їхні предки колись жили разом із кримськими татарами. А ще мені дуже подобаються страви вірменської і грузинської кухонь.

- 1 Випиши з діалогу підлітків у чатах назви страв, які тобі незнайомі. Проведи пошук цих страв в інтернеті.

Знайди в інтернеті або розпитай дорослих, як називають картоплю у твоєму регіоні та чому саме така в неї назва.

- 2 Прочитай вірш Надії Красоткіної, у якому картопля вихваляється, що є незамінним продуктом, як хліб.

Мене смажать, мене варять,
Мене тушать і печуть.
На вогні великим шкварять,
Чистять, ріжуть і товчуть.
Страва ситна і відмінна,
В кожній хаті незамінна.
І смачна для всіх осіб —
Я, картопля, — другий хліб!
З мене можна готувати
І млинці, і деруни.
І до столу подавати
Пампушки і вергуни.
І вареники в сметані,

Зрази, бабки і пюре.
Різні страви, дуже гарні,
Апетит уже бере!
Без картоплі й без води —
Ні туди, і ні сюди!

- Запереч картоплі, яка вихваляється у вірші. Для цього виділи з вірша одну-дві основні тези (твердження).
- Вибери одну з них та сформулюй своє висловлювання за схемою:

позиція → обґрунтування → приклад → висновок

Наприклад. Я вважаю, що (сказати твердження) неправильне, тому що (навести хоча б один аргумент), зокрема (факти, приклади), отже (висновок).

- Запиши цей вислів. При доборі аргументів можеш спиратися на таблицю.

Вид аргументу	Алгоритм побудови
Узагальнення	Перерахуй факти. Поясни, про який висновок свідчить кожен із них
Аналогія	Вибери явище, предмет, подібний до того, у перевазі якого ти хочеш переконати. Опиши його. Доведи схожість
Причинно-наслідковий зв'язок	Вибери два факти або явища, між якими існує причинно-наслідковий зв'язок. Покажи, що ця причина не призведе до інших наслідків. Поясни, що цей наслідок не виникне з інших причин. Зроби висновок про взаємозв'язок
Доведення корисності, цінності	Опиши позитивний результат від пропонованої дії. Доведи, що цей результат є бажаний
Доведення шкідливості	Опиши негативний результат від пропонованої дії. Доведи, що цей результат є небажаним

Данило

Яка смачна у вас тема! Цікаво було б скуштувати улюблені страви Сашка і Софії. А мені більше подобається піца, усіляки бургери і картопля фрі. А ще люблю солодке, особливо шоколад. Його здавна виготовляють у нас на Слобожанщині — і в Тростянці, і в Харкові.

Ксеня

Мені теж піца до вподоби, а ще я люблю рибні страви та обожнюю японську і китайську кухні — різні роли, супчики. До речі, Богдане, очікую тебе в гості, чим тебе пригостити? Я пам'ятаю, що ти вегетаріанець, тож нічого не їси окрім овочів і фруктів?

Богдан

Дякую, що потурбувалася, Ксеню. Ні, це **вегани** так харчуються, а я просто не вживаю м'яса і молока — їм різні каші, овочі, ту ж картопельку дуже люблю, пісний борщ, бобові, рибу, яйця, фрукти... Не дуже переймайся пригощанням — можемо випити чаю з печивом або замовити твої улюблені роли.

Ліля

Я теж люблю рибку і морепродукти, особливо чорноморських **рапанів**. До речі, у нас на півдні навіть борщ варять на рибній юшці. Ще мені подобаються наші місцеві болгарські страви — пиріг **меліна** чи **баниця**, **салма**, **манджа**. А мій дідусь Аурел фантастично готує румунські та молдавські смаколики — **мамалигу**, **заму**, **плачинду** з бринзою тощо. Тож запрошую всіх вас до нас на гостину!

- 3 Чи знаєш ти, що в деяких населених пунктах України улюбленим стравам поставили пам'ятники? Розглянь ілюстрації і спробуй віднайти, де саме вони розташовані.

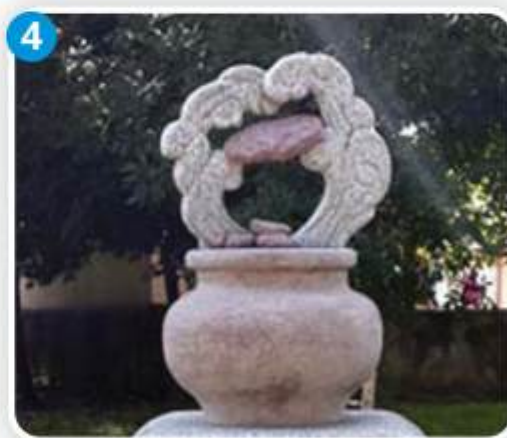
Пам'ятник морозиву

Пам'ятник галушці

Пам'ятник сухому варенню

Пам'ятник деруну

- 4 Дай відповіді на запитання.
- Чи є пам'ятники продуктам або стравам у твоєму населеному пункті або області?
 - Якій страві або якому продукту ти хотів би /хотіла б поставити пам'ятник? Поясни чому.
- 5 Склади перелік своїх улюблених страв.

6 У групах ознайомтеся з переліком улюблених страв кожного його учасника/учасниці.

- Обговоріть і зробіть спільний перелік улюбленої їжі групи.
- Намалюйте на дошці або великому аркуші табличку. Упишіть у неї назви ваших страв відповідно до виділених груп.

Загальноживані страви в Україні	Регіональні страви	Страви різних етнокультур

- Обговоріть питання: «Що робить їжу здоровою?», «Що таке «здорове харчування?»».
- Визначте серед перелічених страв ті, які відповідають здоровому харчуванню.
- Презентуйте вашу табличку на загал. Обґрунтуйте свій висновок.

7 Обговори з родиною і склади для себе або для всієї родини меню здорового харчування на тиждень.

8 Розпитай бабусь і дідусів про те, як вони харчувалися, коли були маленькими, і які страви в них були найулюбленішими.

Порівняй їх із переліком ваших улюблених страв.

Поміркуй, як змінилися смаки і страви за останні 50 років.

ЦЕ ЦІКАВО

Серед українського національного переліку нематеріальної культурної спадщини поки лише два елементи, пов'язані з їжею. Так, під № 13 записано караїмську традицію приготування пиріжка з баранячим м'ясом — «ет аяклак». Караїми — корінний і малочисельний народ України, який здавна жив у Криму. У наш час ці пиріжки готують караїми Одеси і Мелітополя, а колись їх міг скуштувати кожен, хто приїздив на відпочинок у Крим, адже він став «візитівкою» місцевої кухні. Тільки за радянських часів караїмський пиріжок називали просто «кримський». Під № 22 до переліку внесено традицію приготування і вживання **українського борщу**.

9 Віднайди в інтернеті рецепт караїмського пиріжка.

Розпитай рідних, які рецепти борщу вони знають.

Поміркуй разом із дорослими, можливо, у твоїй місцевості збереглися старовинні народні страви, які теж варто внести до переліку нематеріальної спадщини України.

Смачна їжа на свята — це чудово, але приймати гостей і ходити на гостину — не таке просте діло. Нещодавно сам у цьому переконався. Прийшов до знайомого в гості, запросили мене до столу пообідати. Я сів і, як звик вдома, почав собі накладати смаколики — потім чую — усі мовчать. Мені друг прошепотів, що в них заведено, брати їжу лише тоді, коли батько сяде за стіл і всі прочитають молитву.

Згоден із тобою!

Я от нещодавно вскочив у халепу! Прийшов на урочистий бенкет разом із батьками. Стіл був гарно сервірований, але я геть розгубився — не знав куди діти серветку, що стояла на тарілці, якою виделкою що треба їсти. Пожалькував, що пропустив заняття з сервірування в початковій школі. Довелося просити допомоги в дорослих, що сиділи поруч.

Мій татусь багато подорожує, тож він мені розповідав, що застільний етикет — дуже важлива річ, якщо ти хочеш справити гарне враження, гідно виглядати та налагодити стосунки з іншими людьми. Застільний етикет — це і про сервірування та використання столових приборів, про доречне події меню, черговість подачі та правила сервірування страв, розсадку гостей і певні ритуали, які виконують господарі і гості, особливі теми для розмов і ще багато чого.

11

Пригадай правила застільного етикету та сервірування столу, які вивчали в початковій школі.

Розглянь малюнок і відшукай помилки, які було допущено під час сервірування.

12

Об'єднайся з однокласниками і однокласницями в малу групу.

- Виберіть одну із трьох тем, зазначених нижче.
 - 1 Правила застільного етикету якої-небудь країни Західної Європи.
 - 2 Правила застільного етикету в українських родинах.
 - 3 Правила застільного етикету в одній із місцевих етнокультур.
- Відшукайте необхідну інформацію і обговоріть її.
- Розробіть пам'ятку, постер або інфографіку для своїх однолітків.

13

Напиши есе або власне висловлювання на тему «Чому, на твій погляд, спільне приймання їжі об'єднує людей?».

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори, де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 2. Особливості етнічного етикету в родині однокласників та однокласниць і сусідів

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- замислишся над тим, яка поведінка вважається етичною в деяких етнічних культурах України;
- дізнаєшся, як почуватися впевнено, коли йдеш у гості;
- визначиш, як вибирати одяг і подарунки, що відповідають події.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

Богдан

Привіт, друзі! Дуже хочу порадитися з вами. У мого однокласника день народження. Він запросив на свято деяких друзів, а мене — ні. Чи можу я прийти без запрошення?

Данило

А чому ні? Візьми подарунок та приходь!

Софія

Друзі, я вважаю, що приходити на день народження без запрошення не можна! Це буде дуже незручна ситуація, як для господарів так і для гостей.

Ліля

А я вважаю, що приходити без запрошення можна, але лише до дуже близьких друзів, в іншому випадку краще дочекатися запрошення.

Марічка

На мою думку, у кожній родині є свої правила прийому гостей, і ніхто сторонній не має права їх оцінювати — правильні вони чи не правильні. Це неповага до господарів і їхніх звичаїв. Просто треба дізнатися про ці правила і дотримуватися їх, коли йдеш на гостину.

1 Дай відповіді на запитання.

- ▶ Як ти розумієш, що таке гостинність?
- ▶ Що ти вже знаєш про основні правила поведінки господарів і гостей?
- ▶ Як ти гадаєш, чи можуть гості оцінювати правила приймання гостей, які існують у господарів?

СЛОВНИЧОК

Пристойність — ввічливість, хороші манери, гідна поведінка.

Такт — почуття міри та пристойності, що виражається в словах і вчинках людини.

Етика — наука про мораль і норми чи правила поведінки, які прийняті в певній спільноті.

Старовинні традиції гостинності в українській народній культурі

Український дім був завжди відкритий для мандрівників, бідних і нужденних людей, які прийшли здалеку. За старих часів люди вірили, що гість, який прийде в будинок, обігріється біля вогнища та поїсть, може вважатися близькою людиною. А якщо він з'їв шматок хліба й дрібку солі, то вже ніколи не зможе образити гостинного господаря, що поділився з ним найдорожчим. Гість обов'язково мав переступити поріг помешкання, зайти хоч би на хвилинку й сісти. Його спочатку пригощали хлібом із сіллю, водою або чаркою вина, а вже потім починалася бесіда, причому ввічливі господарі ніколи не запитували, навіщо людина прийшла до їхньої оселі.

Родичі й односельці приходили в гості тільки на запрошення та в суворо визначені дні. До приходу гостей готува-

лися святкові страви, дарунки. Було заведено, щоб гості теж приходили в будинок не з порожніми руками — з хлібом, солодощами. Під час гуляння гостей садовили на найзручніші місця, а особливо поважних — на почесне місце — покуть. Господар та господиня розважали гостей і спеціально запрошували покуштувати кожен нову страву. Без такого запрошення жоден гість не смів узяти що-небудь зі столу або вийти з-за нього.

Коли до столу виносили хліб із сіллю, гості мали зрозуміти, що гуляння закінчено й потрібно прощатися. Словами «дякуємо за хліб, за сіль, за кашу й за милість вашу» вони дякували господарям за гостинність. Господарі мали «віддаровувати» гостей, які йшли додому, хлібом, пирогами, дрібними дарунками. Важлива була не цінність дарунків, якими обмінювалися господарі й гості, — це був знак взаємної поваги й дружби.

(За А. Пономарьовим)

2 Розкажи, як у наш час у твоїй родині заведено приймати гостей. Побудуй свою розповідь за запитаннями.

- ▶ На які родинні події можна прийти за запрошенням, а на які — без?
- ▶ Якщо гостей заведено запрошувати, то як це робиться?
- ▶ Як твоя родина готує дім до прийому гостей?
- ▶ Чи є якісь традиційні страви чи пригощання, які готують саме для цієї події?
- ▶ Хто зустрічає гостей?
- ▶ Що гість має робити при вході в дім (чи треба знімати взуття, говорити якісь особливі фрази тощо)?
- ▶ Чи заведено, щоб гості приходили з подарунками?
- ▶ Чи є якісь особливості застільного етикету в родині?
- ▶ Як заведено розважати гостей?
- ▶ Як гість/гостя зрозуміє, що свято завершується?
- ▶ Чи треба робити подарунки своїм гостям? Які саме?

- 3 Установи відповідність між частинами прислів'їв. Поміркуй про їх зміст. Пригадай прислів'я про гостинність іншими мовами, які ти знаєш.

1 У гостях добре,	а треба й до себе водити.
2 Гість не кістка,	б не вказівник.
3 Радий не радий,	в в двері не викинеш.
4 Добрий гість	г з таким і поговориш.
5 Гість господареві	д а кажи: ласкаво просимо!
6 Якого гостя покличеш,	е господареві — честь.
7 У гості ходити —	ж а вдома краще.
8 Гостю — шана,	з завжди у пору.

- 4 Розкажи, як у твоїй родині заведено дарувати подарунки, наприклад, на день народження. Для підготовки розповіді скористайся наведеними нижче запитаннями.

- ▶ Які подарунки у твоїй родині зазвичай дарують на день народження?
- ▶ Чи можна дарувати квіти на день народження? Який їх колір і кількість вважаються недоречними?
- ▶ Коли заведено вручати подарунки: при вході до оселі, ідучи з гостей або вже за столом під час чагування?
- ▶ Що має говорити гість/гостя, вручаючи подарунок? Що відповідає іменинник/іменинниця?
- ▶ Чи можна при цьому торкатися іменинника/іменинниці або цілуватися й обійматися з ним/нею?
- ▶ Чи заведено розглядати подарунки в присутності гостей?

КОРИСНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Коли ти будеш вибирати подарунок, зверни увагу на те, що не варто:

- дарувати дуже дорогі подарунки;
- дарувати те, що навряд чи може знадобитися і не милує око;
- дарувати те, що тобі дуже подобається, але до чого людина, якій ти вибираєш подарунок, байдужа;
- дарувати тварин.

Коли ти прийдеш у гості, зважай, що нетактовно:

- вручаючи подарунок, розповідати, яка це важлива та дорога річ;
- критикувати свій і чужі подарунки;
- наполегливо розпитувати, чи сподобався подарунок.

5 Придумай який-небудь шифр.

- Зроби для нього ключ.
- Зашифруй назви тих подарунків, які ти хотів би/хотіла б отримати на день народження.
- Дай ключ, зашифровані назви подарунків на розшифрування своєму сусіду/сусідці по парті.
- Обговоріть разом, які подарунки для вас є бажаними і чому.

ЦЕ ЦІКАВО

Під час вибору квітів потрібно враховувати, що в деяких культурах по-різному ставляться до кольору букета або до квітів, що входять до його складу, і навіть до їх кількості!

Зокрема, білі кали колись у нас були квіткою нареченої, а от греки вважають їх за квітку поховання й жалоби. В Україні існує традиція дарувати білі та рожеві квіти молодим дівчатам або нареченим, яскраво-червоні — коханим, а от жовтий колір є символом розлуки. А в деяких європейських країнах жовтий колір вважається кольором радості, благополуччя й багатства. У нас заведено на свята дарувати тільки непарну кількість квітів, а наприклад, у Грузії — тільки парну, бо непарне число квітів там символізує негаразди, втрату близької людини.

- 6 Розглянь картинку та розкажи, що на твою думку, сталося. У чому незручність ситуації?

- 7 Дай відповіді на запитання.

- ▶ У якому одязі до вас приходять гості? Який одяг ви одягаєте самі?
- ▶ Чи існують якісь особливі вимоги до одягу для гостей та господарів залежно від родинного свята або події?
- ▶ Чи є якісь вимоги до одягу залежно від традицій вашої родини або етнокультурної спільноти?

Найкращий спосіб висловити свою повагу до співрозмовника чи співрозмовниці — привітатися його/її рідною мовою. Однак жести і слова у всіх народів світу при цьому різні. Пригадай, про це йшла мова в темі про ефективне спілкування. Тому, перш ніж вирушити куди-небудь, важливо знати, як заведено вітатися в іншій культурі.

- 8 Розпитай своїх батьків, бабусь і дідусів, які мови вони знають. Попроси, щоб вони написали на окремих аркушах українськими буквами, як в інших мовах заведено:

- ввічливо вітатися і прощатися;
- ввічливо звертатися до незнайомих людей різної статі та віку;
- привітати родину з днем весілля, зі входунами, зі святковим днем;
- як заведено поздоровляти при народженні нової дитини в родині;
- як висловити співчуття, якщо в родині сталося горе.

Ознайом із цими висловами однокласників і однокласниць. Привітайтеся одне з одним різними мовами і способами, які ви знаєте, використовуючи вербальні та невербальні форми вітання. Використовуйте вивчені слова і фрази під час спілкування з людьми, які є носіями цієї мови.

Марічка

Дійсно, я зараз замислилася, що знаю безліч варіантів, як привітатися з вами, друзі, українською — **добрий день, привіт, Слава Ісусу Христу, Слава Україні, салют** тощо! А от, наприклад, як привітати Сашка його рідною мовою або Лілю чи Софію, я й не знаю. Тим більше, як поздоровити чи поспівчувати.

Сашко

Дякую, Марічко, мені дуже приємно, що ти про це подумала. Звісно, українська мені теж не чужа — можеш вітатися, як забажаєш. Я також знаю і угорську, проте мені було б приємніше, щоб ти привіталася зі мною мовою моєї мами — бо це моя перша мова. Можеш мені казати **«Мераба»** або **«Селям»** — це скорочене від **«Селям алейкум»**, що перекладається як **«Мир вам!»**.

Софія

А в мене першою мовою була грецька, тож мені приємно чути вітання **«Калімера»**, тобто **«Добрий день»** українською. А поздоровлення на більшість свят одне — **«Хронья полла»** — те саме що наше українське **«Многая літа»**.

Ліля

Я народилася в Чернівцях, тож змалечку більше спілкувалася українською і румунською. Мені приємно чути **«Буна зіуа»** (це теж добрий день!) або **«Салют!»**! А в'єтнамські родичі моєї мами вітаються словом **«Чао»**.

Данило

Цікаво, що родичі моєї мами, які живуть в Ізраїлі, також кажуть **«Мир вам»**, тільки це звучить як **«Шолом!»**. А ось зараз погуглив, як взагалі вітаються люди у світі — дивина! Китайці зазвичай запитують **«Чи ти їв сьогодні?»**, а грузини кажуть **«Гамарджоба!»**, тобто **«Бажаю перемоги!»** — мені дуже подобається! Нумо разом пошукаймо, як ще вітаються в різних культурах.

9

Створіть у групі інформаційний постер «Дорожні знаки етикету відвідування родинних свят або подій своїх однокласників/однокласниць і сусідів». Використовуйте наведені знаки.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ

ПРИПИС/
ЗАБОРОНАНЕОБХІДНА
ІНФОРМАЦІЯ

- У середині аркуша відповідної форми напишіть свої рекомендації.

Наприклад:

— Не приходити в гості без запрошення, а в разі гострої необхідності самому повідомити господарям про свій візит.

— Критикувати свій і чужі подарунки.

— Заздалегіть дізнатися про культурні особливості святкування.

- Розмістіть їх на столі або наклейте на великий аркуш або за допомогою вчителя на дошку.

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 3. Європейський етикет: історія та сучасність

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- дізнаєшся, які правила привітання існують у країнах Європи;
- замислишся над тим, чому і як змінилися правила привітань під час пандемії;
- визначиш, які традиції пригощання існують в Україні та інших країнах Європи;
- протестуєш правила мережевого етикету.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

Привіт, друзі! Данило, дякую за ідею погуглити різні вітання. Віднайшла багато цікавого! Ми зазвичай після вітання питаємо «Як справи?». Тож і в інших країнах роблять так само: англієць «Hello! How do you do?» (Привіт! Як ти дієш?), французький — «Bonne journée! Comment ça va?» (Добрий день! Як воно йде?), а італійський — «Ciao! Come stai?» (Привіт! Як стоїш?).

Я подивився вітання наших найближчих сусідів: словаки і чехи дружньо вітаються «Агой!», болгарини — «Здравей!», румуни — «Буна!», угорці — «Хелло» або «Ю нап!», поляки — «Чешч!», білоруси — «Дзень добри!».

Мені цікаво було, як вітаються у скандинавських країнах: фіни кажуть «**Терве!**», шведи — «**Хей!**», данці — «**Хай!**», а норвежці — «**Халлу!**». Їхні сусіди — естонці вітаються «**Тере!**», литовці — «**Лабас!**», а от латиші кажуть «**Свейкі!**».

А на півдні Європи геть інші вітання: греки кажуть «Ясу!», іспанці — «Ола!», а італійці — «Чао!» — майже так само, як і в'єтнамці.

Я подивилася, як вітаються ті, чию кухню я обожаю: японці кажуть «**Конішуа!**», а китайці — «**Ніхао!**». А ще є дуже цікавий етикет поводження під час привітання — хтось робить поклони, хтось обіймається, хтось цілується. Пам'ятаєте, ми починали говорити про це, коли розбирали дистанції при спілкуванні.

1

Розглянь хмаринку слів. Дай відповіді на запитання.

- Які привітання тобі вже знайомі?
- Якими мовами ти можеш прочитати привітання у хмаринці?

Один із найпоширеніших у світі жестів при вітанні є рукоштовнання, яке відоме ще з прадавніх часів. Наприклад у стародавніх греків воно було виразом доброзичливості та гостинності. А от за часів середньовіччя лицарі простягали один одному руки на знак довіри, адже в простягнутій руці не було зброї.

Сьогодні більшість європейців також вітаються за руку. Виключенням можуть вважатися англійці, які простягають руку лише дуже добрим знайомим або близьким людям, з іншими ж вітаються кивком голови. Колись вважалося, що рукоштовнанням мають вітатися лише чоловіки, проте в наш час це є звичайним способом невербального вітання і серед жінок. Хоча, згідно із правилами ділового етикету деяких країн Східної і Південної Європи, жінка сама має простягнути руку для вітання чоловіку, а от чоловіки жінкам першими руку не простягають.

На відміну від Великобританії і Німеччини, де взагалі прийнято якомога менше торкатися співрозмовника, у багатьох країнах Європи заведено під час вітання обійматися і цілуватися. Це роблять навіть не дуже близькі люди, і чоловіки, і жінки. Так, у Греції та Італії обмінюються двома поцілунками «в повітря» або в щоки, а ще й міцними обіймами; в Іспанії, Нідерландах і Швеції — трьома умовними поцілунками «в повітря». У Франції знайомі (і навіть малознайомі) відпускають у повітря, торкаючись одне одного по черзі щоками, від двох до п'яти поцілунків — залежно від регіону проживання. Однак слід пам'ятати, що обійми і поцілунки — річ досить особиста. Тому в інших країнах краще не наважуватись обіймати першими, але будьте готові до цього!

Цікаво, що під час епідемії коронавірусу етикет привітань став змінюватися. Люди в усьому світі вимушено стали уникати привітання з рукоштовнаннями, а тим більше з обіймами та поцілунками. Хтось став вітатися, як заведено у японців — поклонами, а хтось — як у

індійців, з'єднуючи перед груддю долоні. Хтось став вітатися ліктями, але ще більше поширилося вітання у вигляді стукання кулаками. Вважається, що вітання кулаками виникло і стало популярним у США в 1940-х роках серед мотоциклістів-байкерів. Сьогодні, завдяки телебаченню, інтернету і карантинним обмеженням, воно відоме і використовується в різних куточках світу.

2 Дай відповіді на запитання.

- ▶ Як ти вітаєшся з однолітками?
- ▶ Як змінилися традиції привітання в нашій країні під час пандемії і чому?
- ▶ Чи знаєш ти інші приклади змін в етикеті в історії людства?

• ЦЕ ЦІКАВО •

21 листопада відзначають Всесвітній день вітань. Його придумали в 1973 році, коли у світі відбувалися декілька масштабних конфліктів. Це свято запропонували відзначати два брати — Брайен і Майкл Маккомак. Вони заявили, що це свято буде своєрідним протестом проти напружених відносин між різними країнами. Щоб повідомити всьому світу про нове свято, брати розіслали в безліч держав свої письмові привітання, у яких не було жодних ідеологій, а лише одне прохання — надіслати таке ж привітання ще десятьом людям. Буквально відразу ж ідею братів Маккомак підтримали у 180 країнах.

Зараз свято вітань стало багатонаціональним та незалежним від таких чинників, як професія, релігія або переконання людей, які його відзначають.

Позитив, радісні емоції, веселі смайлики, дружні привітання у Всесвітній день вітань відправляють своїм і чужим люди самих різних національностей, професій, віку, матеріального достатку.

Сьогодні більше 140 країн миру беруть участь у цьому святі-грі. Зміст святкування цієї дати полягає в тому, щоб протягом дня від усієї душі привітати не менш 10 незнайомих. Зробити це можна по-різному, як вам завгодно. Головне — щирість!

3

Об'єднайся в пару зі своїм сусідом/сусідкою по парті.

Зробіть разом листівку-привітання. Відправте її в паперовому вигляді або у вигляді світлини своїм друзям або подругам, які мешкають в інших куточках нашої країни.

Ліля

Ну що ж, друзі, з вітаннями розібралися, а от як зустріти гостя, щоб йому було приємно і комфортно? Батько казав, що до них у турфірму має приїхати турецький бізнесмен на переговори. Сашко, ти знайомий зі східною культурою, не міг би щось порадити?

Сашко

Я не дуже знаю, як зведено у турків, але у кримських татар гостей обов'язково пригощають філіжанкою кави зі шматочками цукру або цукеркою, а потім пропонують ще випити чаю з печивом чи традиційними солодощами. Головне — наливати чай у чашку або піалу треба лише наполовину або на дві третини. Так гостю показують особливу повагу — адже чай не буде вистигати і господарі зможуть постійно приділяти увагу, підливаючи його.

Ксеня

Як цікаво! Треба розповісти моїй бабусі! Я їй одного разу налила трохи більше за половину чашки чаю, так вона на мене дуже образилася — сказала, що це знак неповаги, що я для неї навіть води шкодую, що треба наливати майже по вінця. Дивовижно, як у різних культурах по-різному ставляться і пояснюють одні й ті ж дії. Здається, що в етикеті взагалі немає дрібниць — усе має значення!

Софійка

А коли ми були в Греції, нам одразу пропонували склянку холодної води, а потім пригощали філіжанкою гарячої кави або кавою із льодом — фрапе. Також запропонували маленькі шматочки пирога з бринзою «тиропітак'я», солоні горішки, цукерки та різноманітні солодкі «сироп'яста», які схожі з вірменською і турецькою баклавою.

Славко

Ця тема мені дуже подобається, навіть більше, ніж вітання! Пропоную продовжити знайомство з різними традиціями пригощання і кухнями.

4 Пригадай, які традиції частування у твоїй родині.

Які традиції пригостання в інших культурах ти знаєш?

5 Об'єднайтеся у групи, кожна з яких вибере будь-яку країну світу.

- Знайдіть інформацію про те, як там заведено зустрічати гостей і які страви зазвичай пропонують скуштувати гостям.

- Зробіть візуалізацію цієї інформації і представте її на загал.

Славко

Не знаю, як вам друзі, а мені дуже сподобалося добирати матеріали про італійську кухню. Смакота, та й годі, не гірше, ніж у нас в Україні! І люди там дуже привітні та гостинні. Жалкую, що через карантинні обмеження зараз важко десь подорожувати, і ми можемо спілкуватися з іншими людьми лише через інтернет.

Богдан

Так, згоден, що ми більше зараз спілкуємося онлайн. Проте є й певні переваги — можна знайти собі друзів не лише серед сусідів по вулиці, а й по всьому світові. Можна спілкуватися, знайомитися з іншими культурами і не витратити гроші на подорожі.

Софійка

Дійсно, через карантинні обмеження в усьому світі люди стали більше спілкуватися саме через соціальні мережі. Через це стало дуже важливим домовитися про певні правила поведінки — мережевий етикет. Ці правила є такими ж важливими, як і правила безпеки в кіберпросторі, з якими ми знайомилися на уроках інформатики, тож їх мають дотримуватися всі юзери.

6 Розгадай ребус.

Правила мережевого етикету

- Не роби іншим те, що не хочеш отримати від них сам/сама.

- Коли відстоюєш свою думку, не переходь на особистості, не ображай оточуючих.

- Варто бути дуже обережним/обережною та чутливим/чутливою у використанні слів в чатах і постах — деякі слова і фрази, які не сприймаються провокативними чи образливими при живому спілкуванні, можуть у написаному вигляді тлумачитися інакше.

- Слово — не горобець: вилетить — не впіймаєш. Це прислів'я дуже точно передає, що відбувається з написаним в мережі. До того ж деякі твої слова і світлини не тільки залишаться у віртуальному просторі назавжди, а ще можуть і зашкодити тобі в майбутньому.

- Дотримуйся таких самих правил поведінки, що й у реальному житті, не порушуй закон і етичні норми. Не забувай — у віртуальному просторі також є всі шанси бути спійманим/спійманою і покараним/покараною.

- Завжди зважай на те, де ти знаходишся у кіберпросторі, і з ким спілкуєшся. Спочатку послухай/почитай, зрозумій контекст, а потім вступай у віртуальну розмову.

- Поважай час і можливості інших. Перш ніж ти напишеш щось або надішлеш щось кому-небудь, поміркуй — чи дійсно люди мають в цьому потребу? Чи не будеш ти красти дорогоцінний час у інших?

- Не втручайся в конфлікти в чатах, не піддавайся на жорсткі провокації і не допускай їх.

- Допомагай іншим там, де ти це можеш робити. Поділися своїм досвідом, знаннями, матеріалами.

- Став у мережі запитання, на які прагнеш отримати відповідь — завжди знайдеться хтось, хто може на нього фахово відповісти. Перевіряй отриману інформацію, узагальнюй і обмінюйся відповідями на свої запитання з іншими користувачами.

- 6** У групах пригадайте правила безпеки в інтернеті або ознайомтеся з ними.

Спробуйте зробити комікс або візуалізувати деякі з цих правил, об'єднуючи їх з правилами мережевого етикету.

- 1** Переглядай інформацію на сайтах, що ввійшли до списку, створеного для тебе батьками/близькими або вчителями.
- 2** Використовуй пошукові системи, що рекомендували тобі батьки/близькі чи вчителі.
Наприклад: <http://www.googlekids.co/>
- 3** Не завантажуй файли без дозволу дорослих, вони можуть містити віруси.
- 4** Ніколи не давай приватну інформацію про себе (прізвище, номер телефону, адресу, номер школи) без дозволу батьків.
- 5** Не відкривай листи електронної пошти, файли або web-сторінки, отримані від людей, яких ти реально не знаєш або не довіряєш.
- 6** Нікому не давай свій пароль, за виключенням близьких дорослих.
- 7** Ніколи не роби того, що може коштувати грошей твоїй родині, окрім випадків, коли поруч із тобою батьки або близькі.
- 8** Ніколи не погоджуйся на зустріч з людиною, з якою ти познайомився в інтернеті. Якщо все ж таки це необхідно, то спочатку потрібно спитати дозволу батьків, а зустріч повинна відбутися в громадському місці й у присутності батьків.

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Тема 4. Гендерні стереотипи в різних культурах

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- дізнаєшся про те, як гендерні стереотипи впливають на наше життя;
- замислишся над тим, чому важливо бачити в кожній людині неповторну особистість та забезпечувати рівноправність жінок і чоловіків.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

Данило

Привіт, друзі! Марічко, щось тебе давно не чути?

Марічка

Привіт! У моєї мами зараз дуже багато роботи. Після того, як брат пішов в армію, вона має опікуватися фермерським господарством, тягти і жіночу, і чоловічу роботу.

Ксеня

О, цікаво, а що означає «чоловіча» і «жіноча» робота? І взагалі — чому так кажуть? Невже є така робота, яку не зможе виконати жінка, чи така робота, яку не зможе виконати чоловік? Не розумію.

Богдан

Питання справді цікаві! Ви ж знаєте, що моя мама — військова, пілотує гелікоптер. То ж яку вона роботу виконує — «чоловічу» чи «жіночу»? Чи може стать людини ставати перешкодою для того, щоб вона займалася тією справою, яка їй подобається?

Данило

Мені здається, друзі, що відповіді на ваші запитання можна знайти, якщо спробувати розібратися з тим, які відмінності, пов'язані зі ставленням до жінок і чоловіків, є в нашому суспільстві.

Стать — це термін, який означає анатомо-біологічні особливості людей, на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки. Наприклад, тільки жінка може народжувати дитину і годувати її грудьми. Статеві відмінності не змінюються в часі та не залежать від етнічного походження, релігії, соціального статусу тощо.

У будь-якому суспільстві складаються певні уявлення про соціальні ролі, якості, усталену поведінку жінок та чоловіків у суспільстві (гендер*). Гендерні відмінності залежать від релігії, етнічного походження, соціального положення, віку тощо. Наприклад, дослідження 224 культур світу виявило, що в 5 культурах приготуванням їжі займалися лише чоловіки, а у 36 культурах тільки жінки повністю відповідали за зведення житла. У більшості країн Європи тільки у XX столітті жінки стали обирати владу на рівні з чоловіками, тоді як у деяких інших державах світу жінки й сьогодні не можуть голосувати і претендувати на виборні посади.

- 1 Розглянь запропоновані твердження-характеристики. Скажи, з якою статтю ці характеристики в тебе асоціюються найбільше: з жінками, чоловіками чи обома статями рівною мірою.

Відповідальні

Впевнені

Впливові

Красиві

Люблячі

Мужні

Ніжні

Розумні

Сильні

Слабкі

Спокійні

Турботливі

Хоробрі

Чесні

Чутливі

* Модуль «Тренінг для тренерок/тренерів з гендерної рівності та впровадження гендерної політики в Україні». — Запоріжжя: Друкарський світ, 2011

Порівняй свої відповіді з відповідями інших учнів/учениць. Дай відповіді на запитання.

- ▶ Які характеристики є типовими для портретів жінок і чоловіків у нашому суспільстві?
- ▶ Чи є різниця між тим, як описують самі себе дівчата, і як їх описують хлопці, і навпаки?
- ▶ Як і де формуються наші знання про характери та поведінку дівчат і хлопців, чоловіків та жінок?

Ксеня

Так, різниця між людьми набагато більша, ніж різниця між статтями! Жінка теж може бути мужньою, сильною, розумною, а чоловік може бути красивим, чутливим, турботливим! Виходить, що не існує характеристик, поведінки чи схильностей, які були б властиві всім без винятку жінкам так само, як немає характеристик, властивих лише чоловікам.

Богдан

Згоден, а заважають нам сприймати людей інакше, бачити в кожному окрему, неповторну людську особистість певні сталі уявлення в суспільстві, які називають стереотипами. За старих часів вважалося, що жінка може виконувати лише домашню роботу і рости дітей, тож, наприклад, майже всі назви професій — чоловічого роду. Добре, що зараз вже почали вживати фемінітиви. Я на День захисників та захисниць України завжди вітаю обох своїх батьків — і маму, і тата — військового хірурга.

Ксеня

Моя мама працює медичною сестрою, тож вона розповідала, що медсестра — чи не єдина професія, яка раніше офіційно мала назву лише в жіночому роді. Тому хлопця, який прийшов працювати на цю посаду теж вимушено записували як медсестру. Лише з 2020 року чоловіків на цій посаді стали записувати як «медичний брат»...

Славко

Я погоджуюсь із Богданом щодо стереотипів. Коли стереотипи викривляють уявлення про інших людей, вони дуже шкодять.

Славко

Одного разу мама мені купила сорочку рожевого кольору. Коли я прийшов у ній до школи, хлопці почали з мене глузувати, що я вдягнувся, як дівчинка. Було дуже неприємно. Я їх спитав: «А якщо дівчинка прийде в сорочці синього кольору — вона буде вдягнена як хлопчик?». Вони не знали, що відповісти, проте продовжували знущатися. Тож більше я цю сорочку не носив, хоча й вона мені подобалася.

СЛОВНИЧОК

Стереотип (з грецької мови означає «твердий відбиток») — це спрощене, схематичне, емоційно забарвлене і дуже стійке уявлення про щось або про когось.

Гендерні стереотипи — сформовані та розповсюджені в певному суспільстві узагальнені уявлення чи переконання про те, якими є місце, гендерні ролі чоловіків та жінок та як вони мають поводитися, щоб це було соціально прийнятно.

Старовинне німецьке прислів'я «Eine gute Hausfrau hat fünf K zu besorgen: Kammer, Kinder, Küche, Keller, Kleider» («Хороша домогосподарка має п'ять К для турбот: покої, діти, кухня, комора, одяг») чітко окреслювало соціальну роль заміжньої жінки у середньовічному суспільстві. У XIX ст. фраза «кіндер, кюхе, кірхе» (діти, кухня, церква) стала установленою і підтримувалася в німецькому суспільстві з боку влади як найбільш бажаний образ «справжньої» жінки. У зв'язку з боротьбою жінок за рівні можливості — право голосу, право обирати собі професію тощо — цей вираз дуже поширився у всьому світі як яскравий прояв гендерного стереотипу.

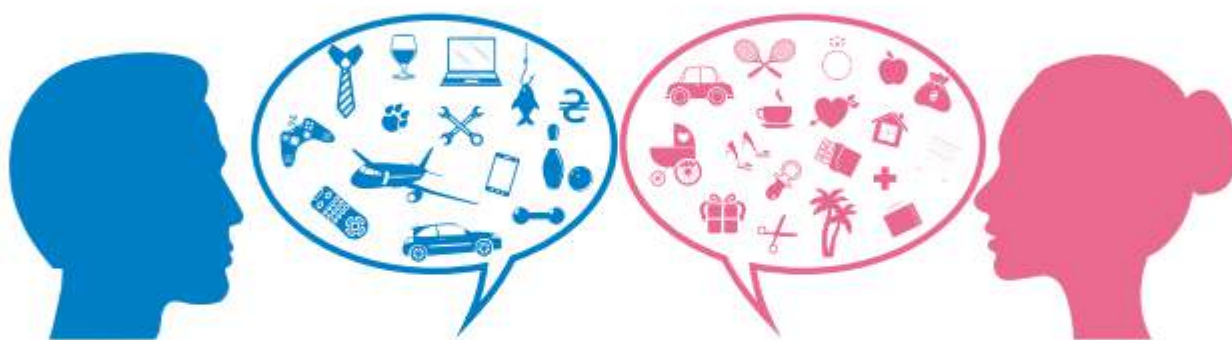
За останнє століття статус жінок помітно змінився. Сьогодні сама жінка вирішує, яку професію собі обрати, одяг якого кольору носити, залишатися домогосподаркою чи ні. Те саме стосується чоловіків, які все частіше беруть відпустку, щоб

доглядати за дитиною, або обирають професії, які традиційно вважалися «жіночими». Важливо, щоб суспільство не обмежувало ані чоловіків, ані жінок у можливості самостійно робити свій вибір.

4 Поміркуй, чи знаєш ти які-небудь прислів'я, приказки, казки, притчі тощо, які говорять про певні бажані ролі чоловіків і жінок у твоїй культурі, або культурі твоїх батьків, бабусь чи дідусів. Розпитай про це близьких.

5 У парі з сусідом/сусідкою по партії, розгляньте зображення. Про які сучасні гендерні стереотипи стосовно ролі чоловіка чи жінки йдеться?

ЦЕ ЦІКАВО

- У стародавньому Єгипті жінки мали право володіти майном, успадковувати його, торгувати, обіймати керівні посади, тобто робити те, що не дозволялося робити жінкам в Єгипті на початку XX століття.
- Одними з перших право обирати владу на рівні з чоловіками для жінок упровадили Нова Зеландія (1893), Австралія (1902) та Велике князівство Фінляндське (1906). Найпізніше виборче право для жінок запровадили в Кувейті (2005), Об'єднаних Арабських Еміратах (2006) та Саудівській Аравії (2011).
- В Україні жінки на рівних засадах з чоловіками користуються правом обирати і бути обраними до керівних органів держави. Якщо в 1990–1994 роках у Верховній Раді України було 12 жінок-депутаток, тобто лише 2,5% від загальної кількості обраних депутатів, то у 2019 р. — уже 87 (20,6%).

6 Порівняй, як із часом змінюються в суспільстві гендерні ролі та обмеження стосовно прав і можливостей жінок і чоловіків.

7 Пригадай казки, розповіді чи вірші, які ти сам/сама або батьки читали тобі в дитинстві.

- Проаналізуй, чи є в цих казках чи розповідях гендерні стереотипи.
- Подумай, як вони могли вплинути на твоє ставлення до ролі та бажаної поведінки чоловіків та жінок.

8 Дай відповіді на запитання.

- ▶ Чи доводилось тобі коли-небудь робити щось лише тому, що ти вважав/вважала такі дії правильними для себе через те, що ти хлопчик/дівчинка?
- ▶ Чи доводилось тобі утримуватися від яких-небудь дій лише тому, що ти вважав/вважала їх неприйнятними через те, що ти хлопчик/дівчинка?
- ▶ Чи просили тебе / забороняли тобі щось робити лише тому, що ти хлопець/дівчина?

9 Розглянь зображення. Розтлумач, як ти його розумієш.

10 Ознайомся з витягом із Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Перейди за QR-кодом.

<http://vse.ee/blhd>

10

У групах створіть карту — шлях до країни Гендерної рівності. Пригадайте, що зазвичай зображають на картах (дороги, міста, моря, річки, болота, гори, рівнини, яри тощо), як наприклад, тут.

Перед тим, як створювати карту, обговоріть запитання.

- ▶ Як ви уявляєте собі країну Гендерної Справедливості та Рівності?
- ▶ Які перепони трапляються на шляху до цієї країни?
- ▶ Як можна подолати ці перепони? Що може допомогти в цьому?
- ▶ Які знання та досвід, отримані на заняттях, можуть стати в пригоді?

Презентуйте свої карти та обговоріть на загал.

- ▶ Як відбувалася робота над картою? Які враження від роботи та її презентації?
- ▶ На які запитання було легше намалювати відповідь? Чому?
- ▶ Що під час виконання завдання ви для себе зрозуміли?

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Привіт! Ми раді тебе бачити знову! Який у тебе настрій?

Підбиваємо підсумки навчального року з предметом «Культура добросусідства»

ОЧІКУВАННЯ

Під час нашої зустрічі ти:

- зрозумієш, чи корисними для тебе були заняття з «Культури добросусідства»;
- сплануєш свої майбутні цілі на 6-й клас;
- замислишся над тим, що варто продовжити робити, а що змінити у своєму житті.

Пригадай, що ти вже знаєш за цією темою.

Чого саме ти очікуєш від цього уроку?

- 1 Пригадай героїв та героїнь нашого підручника. Перевір, наскільки добре ти з ними познайомився/познайомилася. Для цього пограй у гру «Бінго».

Прочитай твердження-характеристики, які допоможуть зрозуміти, про кого з підлітків та підліток іде мова.

Відкрий шаблон для гри за QR-кодом або на малюй його в зошиті.

<http://vse.ee/blhb>

Упиши в клітинку з цифрою, яка відповідає номеру твердження, імена дітей. Переможе той/та, хто першим/першою заповнить усі клітинки за визначений учителем/учителькою час.

№	Твердження
1	Багато знає про Донеччину і культуру греків та вірмен
2	Внутрішньо переміщена особа
3	Добре грає у футбол, мріє стати тренером
4	Добре знається на культурі кримських татар
5	Добре розмовляє румунською
6	Добре розуміється на видах конфліктів

№	Твердження
7	Допомагає мамі впоратися з фермерським господарством
8	Дуже цінує родинний затишок і сімейні традиції українців
9	Живе в селі на Тернопільщині, але в історико-культурній області Волинь
10	Живе в селищі Піщанка Дніпропетровської області
11	Знається на тайм-менеджменті
12	Знається на українській народній культурі та популяризує її
13	Іноді відчуває нетолерантне ставлення до себе через колір шкіри
14	Іноді свариться, проте вміє знаходити спільну мову з маленьким братиком
15	Любить допомагати батькові — туристичному менеджеру, цікавиться різними культурами
16	Має домашнього улюбленця — пацючка Вінні
17	Має потребу в безбар'єрному просторі
18	Мріє стати біоінженером і вже навіть вміє програмувати
19	Обожнює мистецтво, технології, конструювання одягу
20	Мріє про журналістську чи письменницьку кар'єру, хоче стати зіркою ютубу
21	Живе в столиці України
22	Не їсть м'яса і не вживає молоко
23	Має тата-заробітчанина, що працює в Польщі
24	Обожнює українську кухню, та й взагалі любить попоїсти
25	Обожнює фаст-фуд і слобожанські солодощі
26	Опікується екологією і допомагає тваринам
27	Піклується про свою маленьку сестричку
28	Подобається носити фірмовий одяг своєї гімназії
29	Подобається створювати своїми руками якісь речі, розбирати і ремонтувати машини і механізми
30	Пропонує цікаві ідеї для спільної роботи
31	Подобається японська і китайська кухня
32	Читає реп і танцює, добре малює комікси

Шаблон для гри «Бінго!»

1	2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31	32

2 Поміркуй і дай відповіді на запитання.

- ▶ Хто з підлітків, з якими ти познайомився/познайомилася в підручнику, тебе найбільше вразив чи зацікавив? Чому?
- ▶ Чиї особисті історії, проблеми, переживання схожі з твоїми власними?
- ▶ З ким із них ти хотів би/хотіла б познайомитися ближче чи потоваришувати?
- ▶ Які поради з тих, що містилися в підручнику, стали тобі у пригоді або ти їх вже використовуєш?

3 Напиши листа одному з героїв/героїнь підручника, де розкажи про себе та свої мрії.

4 Після ознайомлення з темами нашого підручника поміркуй над відповідями на запитання.

Що ти припиниш робити?

Що ти робив/робила раніше і продовжиш так само робити й надалі?

Що ти почнеш робити або як діяти по-новому?

5 Розкажи, які плани ти вже маєш на літо і наступний навчальний рік.

Створи колаж цілей, які ти прагнеш досягти для саморозвитку.

Дякую, що ти був/була з нами! Гарного літа!
Dziękujemy, że jesteś z nami! Udanego lata!

Нових відкриттів і вражень!
Nouvelles découvertes et impressions!

Чудових подорожей і цікавих пригод!
Прекрасни пътування и интересни приключения! Călătorii minunate și aventuri interesante!

Нових знайомств і драйву!
ביירווד השדח תורכה! *Neue Bekanntschaften
und Antrieb!*

Активного відпочинку
і нових спортивних звершень!

Мирного неба і досягнення
нових вершин! *Békés égboltot és új magasságok
elérését! Barışıklı kökni ve yañı muvafaqiyetlerni
tileyim!*

Не відчувати перешкод
і завжди діставатися туди, куди бажаєш!
հոչընդոտներ մի գգաւ և միշտ հաւիր այնտեղ,
որտեղ ուզոււ ես: *Na mhn aisthanesai emptodia kai
na phtayineis optou epitumeis!*

До побачення! Чекаємо
на зустріч в наступному році!
*Goodbye! We look forward to meeting
you next year!*

ПІДСУМУЙМО РАЗОМ

Покажи на «шкалі емоцій» (див. форзац), із яким настроєм ти завершуєш заняття.

Розкажи, чи справдилися твої очікування від заняття.

Продемонструй рівень оволодіння цією темою, указавши на малюнку гори (див. форзац), де саме ти перебуваєш.

Які думки, висловлювання або поради героїв подобаються тобі найбільше, були цінними для тебе? Поясни чому.

Словник термінів

Гендерні стереотипи — сформовані та розповсюджені в певному суспільстві узагальнені уявлення чи переконання про те, якими є місце, гендерні ролі чоловіків та жінок та як вони мають поводитися, щоб це було соціально прийнятно.

Деструктивна поведінка — поведінка, яка порушує взаємодію й заважає людям домовитися.

Діаграма Венна — це вид схеми, під час застосування якої найчастіше використовують кола, що перетинаються. У спільному секторі кіл записують, наприклад, спільні риси героїв чи певні поняття, у колах — відмінні. Її запропонував Джон Венн — англійський логік і філософ.

Емоції (у перекладі з латини — хвилюю, збуджую) — форма відповіді/реакції людини або тварини на ситуацію, подію або конкретний стимул, яка притаманна живим істотам з народження.

Етика — наука про мораль і норми чи правила поведінки, які прийняті в певній спільноті.

Ідентичність — усвідомлення і переживання людиною своєї приналежності до тих чи інших груп людей чи спільнот.

Конструктивна поведінка — поведінка, яка сприяє ефективній взаємодії між людьми.

Конфлікт (з лат. conflictus — зіткнення) — зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок, цінностей, що виникає між людьми чи спільнотами у процесі спілкування та спільної діяльності й супроводжується негативними емоційними проявами.

Міжгрупові конфлікти — конфлікти між людьми і групами людей.

Міжособистісний конфлікт — конфлікт між двома людьми.

Особиста ідентичність або самоідентичність — власне Я людини як особистості, сукупність її уявлень про себе і світ навколо.

Особисті кордони — це межа, яка відокремлює одну людину від іншої.

Особистісно-групові конфлікти — конфлікти між людиною та групою.

Підлітки — люди у віці, який є перехідним від дитинства до юності. Згідно з термінологією Фонду ООН у галузі народонаселення підлітками можуть вважатися особи віком від 10 до 19 років.

Почуття — це специфічні людські узагальнені переживання, набуті людиною під час соціалізації. На відміну від емоцій, почуття виникають щодо чого або когось, а не ситуації в цілому.

Пристойність — ввічливість, хороші манери, гідна поведінка.

Рід, родичі — об'єднання людей, які походять від спільного предка чи пов'язані шлюбом, незалежно від того, чи мають усі вони однакове прізвище.

Спілкування — взаємодія людей, яка полягає в обміні думками, враженнями, інформацією та у встановленні взаєморозуміння

Стать — це термін, який означає анатомо-біологічні особливості людей, на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки.

Стереотип (із грецької мови означає «твердий відбиток») — це спрощене, схематичне, емоційно забарвлене і дуже стійке уявлення про щось або про когось.

Тайм-менеджмент, або управління часом — це система, спрямована на узгодження своїх дій із часом, про те, як ефективно спланувати чіткий графік роботи, навчання, відпочинку на день, тиждень, місяць, рік або все життя.

Такт — почуття міри та пристойності, що виражається в словах і вчинках людини.

Толерантність — означає повагу, прийняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Виявлення толерантності, яке співзвучно повазі до прав людини, не означає толерантного ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням.

Хронофаги — у перекладі з грецької «пожирачі» часу, тобто все, що призводить до марнування часу.

Сильні сторони людини

Який я УЧЕНЬ? Яка я УЧЕНИЦЯ?

- Я вмію ставити мету та планувати наперед.
- Я вмію виконувати поставлене завдання.
- Я вмію виконувати завдання кількома способами.
- Я вмію зручно розкласти власні речі, наприклад, у портфелі.
- Я стежу за часом під час виконання завдання.
- Я вмію контролювати власні емоції та реагувати на емоції інших.
- Я вмію робити паузи під час виконання завдання.
- Я вмію навчатися на власних та чужих помилках.

Який я ЧИТАЧ? Яка я ЧИТАЧКА?

- Я люблю читати комікси або журнали.
- Я можу прочитати іноземною мовою слова, значення яких мені невідоме.
- Я читаю впевнено, чітко, я розумію, про що я читаю.
- Я вмію читати як актор/акторка.
- Я можу передбачити, про що буде розповідатися в історії.
- Я можу зрозуміти, чим розповідь схожа на реальне життя.
- Мені подобається ходити в бібліотеку.
- У мене гарна уява, і я люблю розповідати історії.

Які мої сильні сторони в МАТЕМАТИЦІ?

- Я вмію лічити предмети в групі.
- Я вмію читати числа.
- Я вмію групувати предмети за розміром, кольором та формою.
- Я вмію обчислювати мовчки.
- Я вмію використовувати математику в різних ситуаціях.
- Я вмію порівнювати предмети.
- Я вмію розв'язувати задачі.
- Я вмію грати в такі ігри, як шахи, Minecraft тощо.

Який я СПІВРОЗМОВНИК? Яка я СПІВРОЗМОВНИЦЯ?

- Я вмію сказати про те, чого я хочу та що мені потрібно.
- Я люблю спілкуватися з людьми.
- Я беру активну участь у розмовах удома, у школі та з друзями.
- Я вмію змінювати інтонацію, коли розповідаю історію або запиту про щось.

Я розповідаю історії, які мають початок, основну частину та завершення.

Я розмовляю правильно.

Я люблю вивчати та дізнаватися про значення нових слів.

Я люблю слухати історії.

Який я ДРУГ? Яка я ПОДРУГА?

Я вмію ділитися, дотримуватися черги та домовлятися.

Я гарний слухач / гарна слухачка і майже не перебиваю.

Я вмію знаходити друзів/подруг та дружити.

Я розумію та приймаю особливості характеру моїх друзів та подруг.

Я вмію попросити про допомогу.

Я вмію відмовити друзям та подругам, коли вони пропонують щось неприпустиме.

Я відповідальний/відповідальна за власні дії.

Я маю гарне почуття гумору.

Які у мене ЯКОСТІ та ТАЛАНТИ?

Я чесний та надійний / чесна та надійна.

Я турботливий і добрий / турботлива і добра.

Я допомагаю вдома та виконую свої обов'язки.

Я допомагаю тим, хто потребує моєї допомоги.

Я вірний/вірна.

Я витривалий/витривала та вмію докладати зусиль.

Я енергійний/енергійна.

Я допитливий/допитлива.

Я творчий/творча.

Я вмію танцювати, співати або грати на музичному інструменті.

Я займаюся спортом.

Мені подобається розв'язувати загадки в комп'ютерних іграх.

Я беру участь у волонтерських проектах громади (школи, класу тощо).

Я вмію поводитися з тваринами та молодшими від мене дітьми.

Порадничок

За ставленням до часу ділові культури поділяють на **монохронні** та **поліхронні**.

Для монохронних культур характерним є послідовність та концентрація зусиль на одній справі в кожний момент часу. Жителі цих країн пунктуальні та прискіпливі в деталях.

У деяких культурах велика увага приділяється часу, пунктуальності, розкладам. Такі культури називаються **монохронними**. У цих культурах люди дотримуються складених планів та рідко спізнюються, адже це не вітається. Вони неохоче переносять зустрічі та зазвичай живуть за принципом «час — це гроші». Ритм життя і постійний процес змін диктують необхідність своєрідної розмітки, урахування навіть невеликих часових інтервалів. Тут говорять: «Хвилина рік береже», «Точність — ввічливість королів».

Час у монохронних культурах вимірюють, планують та управляють ним. Представники цих культур будуть очікувати, що ви будете поважати їхній час. Одночасне вирішення кількох питань вважається тут невмінням організуватися.

До країн з монохронною культурою ставлення до часу можна віднести Скандинавські країни, Великобританію, Німеччину, США, а також Японію та Південну Корею.

У **поліхронних** культурах своєчасне виконання зобов'язань та розклад зустрічей мають менше значення. Передбачається, що люди, відповідно до ситуації, вирішують, коли почнеться або закінчиться та чи інша подія, та як вона проходитиме. Допускається спонтанна зміна домовленостей і термінів, а також запізнення, яке не сприймається негативно. У таких культурах час для розмови є тоді, коли обидві сторони зустрічаються в одному місці (не обов'язково в заздалегідь визначений час). Плани можна змінювати несподівано, тому що пріоритет віддається міжособистісним відносинам, а не завданням, які виконуються.

Згідно з традиціями в поліхронних культурах не прийнято розпочинати зустріч чи діловий сніданок із обговорення справи. Це вважається неввічливим. Важливішим є створення загальної атмосфери для співпраці: встановлення зв'язків через пошук спільних знайомих, виявлення спільних інтересів і хобі (спорт, мисливство, риболовля, подорожі, погода та ін.) Багато культур Латинської Америки, Африки, Азії та Аравії належать до поліхронних культур, особливо південні країни: Мексика, Пакистан, Індія, Філіппіни, Єгипет та Саудівська Аравія, південь Європи, а також Іспанія і Португалія.

Сімейний кодекс України*

(Витяги)

Стаття 6. Дитина

2. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.

Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Стаття 150. Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини

1. Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.

2. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.

3. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.

4. Батьки зобов'язані поважати дитину.

5. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

6. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

7. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Стаття 151. Права батьків щодо виховання дитини

1. Батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини.

2. Батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам.

3. Батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

Стаття 152. Забезпечення права дитини на належне батьківське виховання

1. Право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом.

2. Дитина має право протидіяти неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї.

3. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій.

4. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років.

Стаття 155. Здійснення батьківських прав та виконання батьківських обов'язків

1. Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності.

2. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини.

Стаття 171. Врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя

1. Дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

2. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

Стаття 172. Обов'язок дитини, повнолітніх дочки та сина піклуватися про батьків

1. Дитина, повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу.

Стаття 174. Право власності дитини на майно, призначене для її розвитку, навчання та виховання

1. Майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини.

**Наводиться за: Сімейний кодекс України:*

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

Конвенція ООН про права дитини

- Ти маєш право на життя. Ніхто не може позбавити тебе цього найціннішого дару.
- Ти маєш право на піклування і турботу. Це означає, що твої інтереси повинні забезпечуватися першочергово як з боку держави, так і з боку батьків.
- Ти маєш право на достатнє харчування та дах над головою. Про це також піклуються твої батьки, а якщо їх у тебе немає, то держава.
- Ти маєш право на розваги, відпочинок і дозвілля. Дорослі повинні будувати для тебе дитячі майданчики та місця проведення дозвілля. Це стосується і театру, в якому повинні також ставитись вистави для дітей.
- Ти маєш право на освіту. Якщо ти хочеш стати відомою людиною, то ти обов'язково маєш навчатися.
- Ти маєш право на медичну допомогу. Якщо ти захворів, то ти можеш звернутися до лікаря, який тобі обов'язково допоможе.
- Ти маєш право на приватне життя. Ніхто не може перевіряти твої речі, читати твої листи.
- Ти маєш право висловлювати свою точку зору, але вона не має ображати інших людей.
- Усі діти рівні у своїх правах незалежно від походження, кольору шкіри, національності та статків батьків.

Українські прислів'я про родину

- Без сім'ї і свого роду — немає нації, народу.
- Годуй діда на печі, бо й сам там будеш.
- Дерево тримається корінням, а людина — сім'єю.
- Добре там живеться, де гуртом сіється і жнеться.
- Добрі діти — батькам вінець, а злі діти — кінець.
- За родинним столом і їжа смачніша.
- Молодь багата мудрістю батьків.
- Нащо й клад, коли в сім'ї лад.
- Родичі хоч і сваряться, та одне одного не цураються.
- Своя хата не ворог, коли прийдеш, то прийме.
- У своєму домі і стіни допомагають.
- Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько.

Родинне тепло*

Де сонце засинає вечорами
Під тихі колискові давніх літ,
У спогадах живе разом з піснями
Родинного тепла безмежний світ.

Примножить щастя й радість із роками
Тепло родинне, вишите добром,
Якщо плекають діти із батьками
У люблячих серцях його разом.

Літа гайнуть у вирій за птахами,
Минуле перейде у спогад-дим,
Та вічно залишатиметься з нами
Тепло, яке нам дав батьківський дім.

Заклопотаний день переллється у ніч
Колисковою піснею мами,
І зійдуться зірки в хоровод зусібч,
Щоб у сні завітати казками.

Знов на припічку в нас сяде сторожем кіт,
Щоб тепло не втікало із хати.
Хай зима замете всі стежки край воріт,
Буде дім наш любов зігрівати.

Тут родинне тепло із дитинством росло
І дало мріям крила зміцнілі.
Нас не зрадить воно. Як би й що не було,
Не страшні нам вітри й заметілі.

Н. Погребняк

* <https://ogo.ua/articles/view/2015-07-08/64659.html>

Добрі вчинки

Дата _____

Я можу осяяти день людей, які мене оточують, добрим вчинком!
Бути добрим, чуйним, гуманним до інших допомагає почуватися

Люди, яким я можу допомогти (однолітки, друзі, рідні, учителі/
учительки, сусіди, оточуючі):

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Щодня я можу проявляти чуйність, доброту та гуманність:

Відповіді

с. 8, з. 3

Культура добросусідства — це мистецтво жити разом.

с. 18, з. 3

1-в, 2-д, 3-б, 4-а, 5-г

с. 20, з. 5

Відповідальність.

с. 24, з. 1

1 — хобі, 2 — професія.

с. 31, з. 3

1-б, 2-в, 3-а

с. 41, з. 3

Знання.

с. 48, з. 7

1 — небезпека, 2 — незнайомці.

с. 57, з. 9

1-в, 2-г, 3-а, 4-е, 5-б, 6-д

с. 60, з. 3

1 — гуманність, 2 — доброчинність.

с. 85, з. 5

1 — м. Житомир, 2 — м. Полтава, 3 — м. Київ, 4 — м. Коростень.

с. 88, з. 11

с. 92, з. 3

1-ж, 2-з, 3-д, 4-в, 5-б, 6-г, 7-а, 8-е

с. 102, з. 6

Гостинність.

